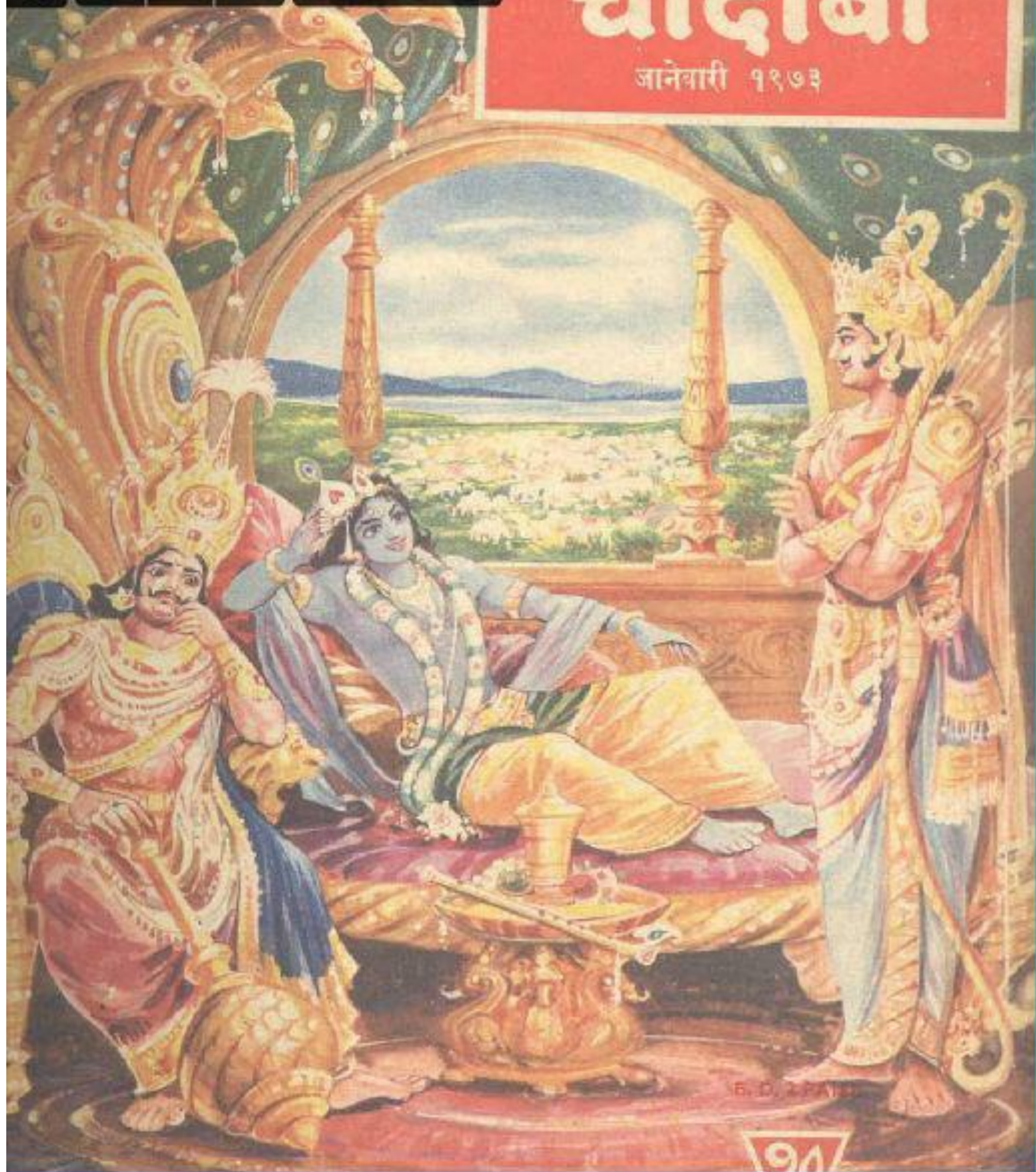

चांदोबा
जानेवारी १९७३

अमरवाणी

शत निष्को धनाढ्यश्च,
शतग्रामेण भूपतिः,
शताश्वः क्षत्रियो राजा,
शतश्लोकेन पंडितः । ॥ १ ॥

[शंभर सोन्याची नाणी 'निष्क' ज्याच्याजवळ असतील तो श्रीमंत म्हणवितो, शंभर गांवांचा धनी तो जमीनदार होतो, शंभर घोडे ज्याच्याकडे आहेत तो क्षत्रिय राजा होतो आणि जो शंभर श्लोक लिहितो तो पंडित म्हणून प्रसिद्धी मिळवितो.]

शकटम् पंच हस्तेषु,
दश हस्तेषु वाजिनम्,
गजम् हस्त सहस्त्रेषु,
दुर्जनम् दूरतः त्यजेत् । ॥ २ ॥

[गाडीपासून पांच हातावर, घोड्यापासून दहा हातावर आणि हत्तीपासून हजार हातावर (माणसाने रहावे ; परंतु) दुर्जनाला (शक्य तितके) दूरच ठेवावे.]

कृषितो नास्ति दुर्भिक्षम्,
जपतो नास्ति पातकम्,
मौनेन कलहो नास्ति,
नास्ति जागरतो भयम् । ॥ ३ ॥

[शेतकी करणाऱ्याला दुष्काळाची भीती नसते. (रामनाम) जपणाऱ्याला पापाची भीती नाही. मौन धारण करणाऱ्याला भांडणाचे भय नाही आणि (नेहमी) जागा (जागरूक) असतो त्याला कसलेच भय नाही.]

शेतकरी आणि लांडगा

फ्रान्स देशात आज जेथे मोठे मैदान आहे तेथे एके काळी दाट अरण्य होते. ते जंगल एकदा जळून भस्म होऊन गेले. त्याची गोष्ट सांगतात ती अशी :

जंगलाच्या किनाऱ्याला एक गरीब शेतकरी व त्याची बायको रहात असत. एकदा तो शेतकरी दोन पाव रोट्या घेऊन जंगलातून घरी परत येत असतां वाटेत एक लांडगा आड येऊन उभा राहला. तो लांडगा हडकुळा होता आणि आपले भयंकर तोंड उघडून गुरगुरू लागला. त्याचे सुळे पाहूनच शेतकऱ्याला धडकी भरली. त्याने एक युक्ती केली. तो लांडग्याला म्हणाला–"लांडगोबा! भूक लागली आहे नाही का तुम्हांला? मी रोटीचा हा तुकडा घालतो तुम्हांला." त्याने एका रोटीतला मोठासा तुकडा काढून लांडग्यासमोर टाकला. लांडगा तो तुकडा खाऊ लागला. इकडे शेतकऱ्याने हळूच पाय काढला.

परंतु फार दूर जाण्यापूर्वीच लांडगा त्याच्या पाठोपाठ आला. "लांडगोबा! आणखी हवं का खायला?" असे विचारून शेतकऱ्याने आणखी एक तुकडा टाकला आणि पुढे पळत जाऊ लागला.

परंतु लांडगा का त्याला सोडणार? शेतकरी असाच रोटीचा तुकडा प्रत्येक वेळी टाकीत जात होता आणि लांडगा त्याचा पाठलाग करीत पाठीमागून येत होता.

शेवटी शेतकरी धापा टाकीत कसाबसा घरी येऊन पोचला. लांडगा त्याच्या पाठोपाठ त्याच्या घरासमोर येऊन बसला.

शेतकऱ्याच्या बायकोने नवऱ्याला रिकाम्या हाताने घरी परत आलेला पाहून विचारले–"हे काय हो! रोट्या नाहीत

का आणल्या? मी कसा छान रस्सा तयार करून ठेवला आहे!"

बिचाऱ्याचा वरचा श्वास वर व खालचा खाली झाला होता. त्याने लांडगा खुणेने दाखविला.

"लांडगा का, अगो बाई! नशीब बलवत्तर म्हणून वांचलात!" ती म्हणाली.

"आपल्या साठी आणलेल्या रोटया त्याला घालून टाकल्या!" शेतकरी म्हणाला.

"दोन्ही गिळल्या का त्या लबाडाने? तुम्ही आत येऊन दार बंद करा पहिल्याने" ती म्हणाली.

शेतकऱ्याने दार बंद करताना रोटीचा जो तुकडा उरला होता तो देखील लांड्यासमोर टाकून दिला. म्हणाला— "लांडगोबा! हा सुद्धां तुम्हीच खा!"

लांडग्याने तो तुकडा खाऊन टाकला आणि बराच वेळ घराबाहेर बसून राहला.

घरात बसून नवराबायकोने फक्त रस्साच खाऊन मनाचे समाधान करून घेतले. खातांना शेतकऱ्याची बायको लांडग्याला शिव्या देत राहली. लांडगा बाहेर बसून सर्व ऐकत होता आणि नवराबायकोचा आवाज बंद झाल्यावर जंगलात निघून गेला.

कित्येक महिने लोटले. नवराबायको खूप काम करून जे पीक निघे ते विकीत. जवळ चार पैसे जमा झाले. त्यांनी एक गाय विकत घ्यायचे ठरविले.

शेतकरी पैसे घेऊन आठवड्याच्या बाजाराला निघाला. बाजारात पोचल्यावर आपल्या आवडीची गाय मिळते का पहात शेतकरी हिंडत असता एक काटकुळा उंच गृहस्थ त्याला भेटला व त्याने त्याला विचारले—"काय बुवा! गाय विकत घेतो आहेस वाटते?"

"होय हो! मला चांगली गाय हवी आहे. परंतु चांगली गाय विकत घ्यायला पुरेसे पैसे नाहीत माझ्याजवळ!" शेतकरी म्हणाला.

"आमच्या गोठ्यात चांगल्या दुभत्या गाई आहेत. एखादी तुम्हांला पसंत पडली तर पहा!" तो मनुष्य म्हणाला.

शेतकरी त्या गृहस्थाबरोबर त्याच्या सुंदर घरी गेला. घराच्या मागे गोठा होता.

"या गाईतली तुम्हांला जी पसंत पडेल ती घ्या." तो गृहस्थ म्हणाला.

शेतकऱ्याने त्याला पसंत पडलेली गाय निवडली.

"तुम्ही चांगली गायच निवडली गाईची पारख आहे तुम्हांला!" असे सांगून त्या गृहस्थाने एक दोरी आणून गाईच्या गळ्यात बांधली आणि दोरीचे दुसरे टोक शेतकऱ्याच्या हातात दिले. नंतर त्याने आपल्या एक डबी काढून शेतकऱ्याला दिली व म्हणाला—"ही डबी तुम्ही तुमच्या मालकिणीला माझी भेट म्हणून द्या! या डबीत काय आहे, ते एकांतात डबी उघडून पहायला तिला सांगा."

शेतकऱ्याने आश्चर्यचकित होऊन विचारले—"तुम्ही माझ्यावर इतकी कृपा केली ती कशासाठी?"

तो गृहस्थ स्मित करून म्हणाला— "तुम्ही एकदां माझ्यावर दया करून मला दोन रोटया खायला घातल्या होत्या, आठवतात का? मी तोच लांडगा होतो. मी भल्याशी भला व वाईटांशी वाईट आहे, बरे का! तर तुम्ही आतां घरी जा."

ते ऐकून शेतकऱ्याला आनंदाबरोबर आश्चर्य ही वाटले. तो गाईला घेऊन जंगलातल्या वाटेने आपल्या गांवी जायला निघाला. वाटेत शेतकऱ्याला राहवेना. या डबीत काय बरे असेल हे पाहून घ्यावे असे त्याला फार वाटू लागले. त्यात ती डबी

फक्त बायकोनेच ती सुद्धा एकांतात उघडावी असे त्या गृहस्थाने कां सांगावे हे त्याला कळेना. त्याने डबी खिशातून बाहेर काढली. डबी हलवून पाहिली, खालीवर लक्षपूर्वक पाहिली. वास घेऊन पाहिला, पण डबीत काय आहे, हे कळले नाही.

आपली बायको आणि आपल्यामध्ये परस्पराना न कळणारे असे गुपित काहीच नाही म्हणून डबी उघडून पाहील्यावर तिच्यात काय आहे ती नक्कीच आपल्याला सांगेल. परंतु ते भाग्य संध्याकाळी घरी पोचेपर्यंत आपल्याला नाही. इतका वेळ कां थांबा? म्हणत डबीत काय आहे, हे डबी उघडून पहायचे शेतकऱ्याने मनाशी ठरविले.

त्याने गाईला चरायला सोडून दिले आणि एका झाडाखाली बसून हळूच डबीचे झांकण उघडले. परंतु दुसऱ्या क्षणाला त्याने डबी दूर फेकून दिली आणि स्वतः दूर पळून गेला. कारण डबीतून भक्कदिशी एक ज्वाळा बाहेर आली. ती ज्वाळा झाडाच्या फांद्यांपर्यंत पोचली आणि सर्व झाड जळू लागले.

[illegible] का डबी उघडली असती तर तिचे सर्व केस व तोंड आणि नंतर ती स्वतः जळून गेली असती की! त्या दिवशी रस्सा खात असतां माझ्या बायकोने लांडगोबाला ज्या शिव्या दिल्या त्याचा सूड घेण्यासाठी का त्याने हे करायचे ठरविले होते?" शेतकऱ्याच्या मनात असा विचार आला व आपण आतांच डबी उघडून पाहिली व बायकोचा जीव वांचला, याचा विचार करून त्याच्या मनाचे समाधान झाले.

त्यानंतर त्या झाडाची आग दुसऱ्या झाडाला, मग तिसऱ्याला आणि नंतर सर्व झाडांना लागली आणि सर्व जंगल भस्म झाले.

शेतकरी आपली गाय घेऊन घरी आला. त्याने बायकोला घडलेले वृत्त सांगितले. दोघे चकित होऊन परस्परांकडे पाहू लागले. गाय चांगली होती म्हणून दोघांचे पुढील आयुष्य सुखात गेले.

कष्टाचे फळ

रामू व महबूब नावाचे दोघे मित्र एका गावी रहात असत. त्यांनी दोघांनी मिळून एक शेत विकत घेऊन त्यात मळा करण्याचे ठरविले.

रामूला कामाची फारशी माहिती नव्हती. म्हणून तो 'ठविले अनंते तैसेची रहावे', असे मानून स्वस्थ पडून राही.

परतु महबूबला कामाची माहिती होती ता सकाळपासून सध्याकाळपर्यंत खूप मेहनत करी. दोपरभर जमीन खणून त्याने भाजीपाला लावला व काही फळ झाडेपण लावली. देवाच्या कृपेने भाजीपाला निघू लागला आणि काही दिवसांनी फळझाडांना फळेपण लागू लागली.

मळयात उत्पन्न निघू लागल्यावर त्याची वांटणी कशी करायची हा प्रश्न दोघांसमोर उत्पन्न झाला. जे उत्पन्न निघेल ते दोघांनी सारखे वांटून घ्यायचे ठरले होते.

"मी रात्रंदिवस काबाडकष्ट करून मळा उभा केला म्हणून उत्पन्न निघू लागले आहे." महबूब म्हणाला.

"मी अनन्य भावे देवाची प्रार्थना करीत होतो म्हणून तुझ्या मेहनतीचे हे फळ निघाले. तेव्हां अर्ध्याहून जास्त वाटा मला मिळाला पाहिजे." रामू म्हणाला.

दोघांमध्ये बराच वेळ या गोष्टीवर वादविवाद झाला. शेवटी दोघांनी गावच्या पाटलाकडे जाऊन त्यांचा जो निवाडा होईल त्याप्रमाणे करण्याचे मान्य केले.

पाटलाने दोघांचे म्हणणे शांतपणे ऐकून घेतले आणि म्हणाला–"मी तुम्हां दोघांना एक लहानसे सोपे काम सागतो. ते काम तुम्ही रात्री करा आणि उद्या सकाळी येऊन भेटा. तेव्हां मी वांटे कसे करायचे हे सांगतो."

पाटलाने दोघांना प्रत्येकी दोन दोन पोती भात दिले आणि म्हणाला–"हे भात

सौ. शांता स. सबनीस

काढून उद्यां सकाळी तांदूळ होतील ते घेऊन या."

पोती घेऊन रामू व महबूब आपापल्या घरी निघून गेले.

रामूने भात कांडण्यासाठी काय करायचे याचा विचारसुद्धा केला नाही. तो सर्व भार त्याने देवावर सोडला. तो देवाचे ध्यान धरून बसला आणि त्यानंतर जाऊन झोपला.

महबूब दिवसभर भात कांडीत राहला आणि फक्त एक पोतेच तो कांडू शकला.

त्या दिवशी रात्री पाटील दोघे काय करीत आहेत हे त्यांच्या घरीं पाहून गेला. रामू घोरत पडला होता आणि महबूब काम करीत होता.

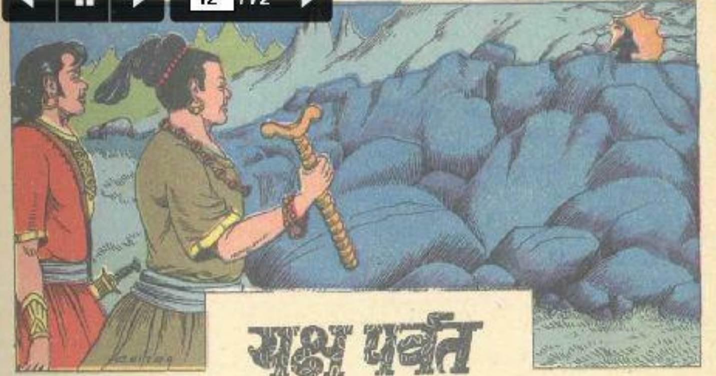
दुसऱ्या दिवशी ठरल्याप्रमाणे रामू व महबूब आपापली पोती घेऊन पाटलाकडे आले. पाटलाने रामूची दोन्ही पोती उघडून पाहिली, पण दोन्हीत तांदळाचा एक दाणा देखील नव्हता. देवावर भार टाकून रामू बसला होता. देवाने काहीच केले नाही हे पाहून त्याला आश्चर्य वाटले.

[illegible] एकात तांदूळ होते आणि एकात भात होते.

"पाहिलेस का रामू, श्रम केल्याशिवाय फळ मिळत नाही. तू देवावर भरंवसा टाकलास. परंतु देवाने कृपा केली नाही. देवाची कृपा असती तर तो तुझ्याकडून मेहनत करविता आणि तुला श्रमाचे फळ देवविता. महबूबने मेहनत केली, म्हणून तांदूळ समोर दिसत आहेत. त्याने मळ्यात घाम गाळून काम केले आहे. म्हणून त्यात जे उत्पन्न निघाले आहे, ते सर्व त्याला मिळाले पाहिजे. तू महबूबबरोबर मळ्यात काम केले असतेस तर उत्पन्न आणखी चांगले निघाले असते. यापुढे तरी दोघे अंग मेहनत करून मळा वाढवा, म्हणजे श्रमाचे फळ देव नक्कीच देईल." पाटलाने रामूची कान उघाडणी केली.

त्यानंतर रामू महबूब बरोबर नियमित पणे मळ्यात काम करू लागला आणि जे उत्पन्न निघाले दोघांनी सारखे सारखे वांटून घेतले.

यक्ष पर्वत

[६]

[केसाळ भुताला पाहून लुटेरे पळू लागले. त्यांच्यापैकी काहीजण जोंधळ्याच्या कणसांची पोती नदीत नेऊन फेकू लागले. भुताने सुचना दिल्याबरोबर मांत्रिक हातातल्या मशाली फेकून देऊन खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघांना भस्म करून टाकतो असे सांगीत गुहेत शिरला. पुढे–]

आता आपण गुहेत जाऊन तो मांत्रिक आपला मंत्रदंड घेऊन येईपर्यंत त्याची वाट पहावयाची की आत शिरायचे याचा विचार करीत जीवदत्त गुहेपासून थोड्या अंतरावर वाट पहात उभा असता खड्गवर्मा त्याला म्हणाला–"जीवदत्त! तुझे रूप रंग पाहूनच तो मांत्रिक घाबरून गेला आहे रे. तुला क्षत्रिय म्हणावे तर तू मांत्रिकासारखे केस बांधले आहेस व तुझ्या जवळ एक कुबडी पण आहे. म्हणून तो आत पळून गेला आहे."

जीवदत्ताचे लक्ष त्या वेळी गेंडा जातीच्या लोकांच्या भीतीने पळणाऱ्या केसाळ भुताकडे होते. पहिल्याने सर्व लुटेऱ्यांना पळवून लावणारे भूत आता स्वतःचा जीव वांचविण्यासाठी पळत येत होते. ते पाहून जीवदत्तला हंसू आले. म्हणाला–"फक्त क्षत्रियांनाच नव्हे तर मांत्रिकाना सुद्धा

दहशत वाटावी, एवढ्यासाठीच मी आपले केस वाढवून उलटी शेंडी बांधली आहे आणि हातात ही कुबडी ठेवतो आहे. आता पुढे काय करायचे हाच आपल्या-समोर प्रश्न आहे. आपण पुढे जाऊन हा मांत्रिक आहे कोण, काय करतो, जरा पाहून येऊ या."

"मग उशीर कशाला?" म्हणत खड्ग-वर्मा पुढे निघाला.

त्याच वेळी जीवदत्तने मागे वळून पाहिले. कोणी लुटेरा त्याला दिसला नाही. भुताने कपड्यांना आगच लावल्याने काही जण भाजून तेथेच पडले आणि उतरणी-वरून नदीकडे लोळत घसरत गेले. काही

असता नदीत पडले.

परंतु गेंडा जातीचे तरुण त्या भुताला आपल्या भाल्याने पळवीत होते. ते मुळीच घाबरले नव्हते. भूत स्वतःला वाचवीत "गुर गुर" करीत गुहेच्या बाजूला पळत येत होते.

ते पाहून खड्गवर्मा म्हणाला–"हे भूत आहे असे का वाटते तुला, की कोणाला तरी हा विचित्र वेष करून त्या मांत्रिकाने गरीब लोकांना ठार करायला व भीती दाखवायला पाठविले आहे म्हणावयाचे?"

"मनुष्य असून भुतासारखे वागणे शक्य आहे का त्याला? तरी आपण त्याला भूतच मानू या. अरे, ते आपल्या गेंडा जातीच्या लोकांना पाहून पळू लागले व त्यांची त्याला भीती वाटू लागली हे नाही का पाहिलेस तू?" असे म्हणत जीवदत्त भूताला धरण्या-साठी गुहेकडे पळू लागला.

दोघे गुहेच्या खालच्या पायथ्याशी येऊन पोचले. परंतु ते भूत मोठमोठ्या खडका-वरून झपाझप चढत गुहेकडे पळू लागले. त्याचा पाठलाग करीत येत असलेले गेंडा जातीचे लोक आपापल्या गेंड्यावर उभे राहून त्या भुताला भाले भोसकून ठार करण्याचा प्रयत्न करू लागले. त्याच्यापैकी एकाने त्या भुताच्या अंगावर आपला

परंतु चाल पडला आणि डोंगरावरून खाली सरकत डोंगराच्या पायथ्यापर्यंत आला.

गेंडा जातीच्या तरुणांपैकी एकजण गेंड्यावरून उतरून जीवदत्त उभा होता तेथपर्यंत आला आणि म्हणाला–"मालक! मोठी चूक झाली. आपल्याजवळ एखादी चांगली दोरी असती तर त्या भुताला पकडून बांधून ठेवता आले असते. आमचे भाले त्या भुताला बोचल्यासारखे दिसत नाहीत. त्याच्या अंगभर जे केस आहेत त्यामुळे न बोचले."

"तू म्हणालास तसे त्या भुताला आपण या खेपेस दोरीचा फास टाकून पकडूया आणि बांधून ठेवू या. तुम्ही येथेच थांबा. आम्ही दोघे गुहेत जाऊन त्या भुताला व त्याच्या मालकाला शक्य झाले तर पकडून घेऊन येतो." जीवदत्त म्हणाला.

त्याप्रमाणे जीवदत्त व खड्गवर्मा मोठ-मोठ्या खडकावर चढून गुहेच्या तोंडाजवळ येऊन पोचले. थोडे आधी ते भूत गुहेत शिरले आणि म्हणाले–गुरुवर्य! ते लोकं एक शिंगी म्हसोबावर चढून येत आहेत. ते यमदूत आहेत असे वाटते. आणखी दोघे मनुष्यच दिसत आहेत. ते सर्व आपल्या गुहेत शिरणार आहेतसे वाटते. त्यांना

सर्वांना लवकर भस्म करून टाकण्याची मेहरबानी करावी."

परंतु गुहेतून काहीच उत्तर आले नाही. केसाळ भूत भीतीने थरथर कांपत आत जात होते. त्याने एकदा मागे पाहिले. त्याला जीवदत्त व खड्गवर्मा जवळ येत असलेले दिसले. तेव्हां त्याने मोठ्याने उडी मारली आणि ओरडत गुहेत शिरले.

जीवदत्त हातातली कुबडी घट्ट धरून पुढे जात मोठ्याने ओरडून म्हणाला–"ए भुता! असा पळून जाऊ नकोस! मी येतो आहे तुझ्या समाचाराला. तुझ्या गुरूचे गुरू आम्ही येतो आहो, थांब. त्याला सुद्धा बाहेर ये म्हणावे." तेव्हा गुहेत कोणी-

नाही. तर मग ते दोघे गुरुशिष्य कोठे बरे लपून बसले असावेत?

"जीवदत्त! त्या दोघांना अदृश्य व्हायला मंत्रशक्ती प्राप्त असेल असे वाटते का तुला?" खड्गवर्माने होऊन विचारले.

"छे छे! इतकी मंत्रशक्ती त्यांना प्राप्त असती तर चोरांनी लुटून आणलेली जोंधळ्याच्या कणसांची पोती पळवून न्यायला ते कां आले असते? आणि त्या चोरांना पळवून लावायला त्यांना इतकी खटपट कां करावी लागली असती? या गुहेबाहेर जायला आणखी एखादी चोरवाट नक्कीच असली पाहिजे. जरा लक्षपूर्वक दगडाच्या भिंती पाहू या आपण." जीवदत्त म्हणाला.

तरी बोलल्याचा आवाज ऐकू आला. त्या पाठोपाठ "ठीक येतो गुरुवर्य!" असा आवाज आत जात असलेला ऐकू आला.

जास्त विचार करीत न थांबता जीवदत्त व खड्गवर्मा गुहेत शिरले. गुहेच्या आत एका जागी चारपांच फूट लांबरुंद अशा खड्ड्यात विस्तव जळत होता आणि त्यातून ज्वाळा येत होत्या. तेथून थोड्या अंतरावर मशाली पडल्या होत्या. त्यांच्या उजेडात जीवदत्त व खड्गवर्मा दोघांनी ते भूत व मांत्रिक कोठे दिसतात का हुडकून पाहिले. सामान्य पणे दहाबारा फूट रुंद व सुमारे वीस फूट लांब अशा त्या गुहेत त्यांना पळून जाण्यासारखे भोक किंवा दार दिसले

त्यानंतर जीवदत्त व खड्गवर्मा भिंतीतला प्रत्येक दगड आत ढकलून तो सरकतो का पाहू लागले. सुमारे अर्धा तास प्रयत्न करून पाहिल्यावर त्यांना एका जागी एक चौरस दगड आत सरकत असल्याचे आढळले. तो दगड जमिनीपासून चारपांच फूट उंचीवर होता.

दगड हालला व थोडा मागे सरकलेला पाहून जीवदत्त खड्गवर्माला हळूच म्हणाला– "तू घाई करू नकोस. संभाळून तो ढकलला पाहिजे. तो मांत्रिक व त्याचा शिष्य ते वेसाळ भूत निसटून गेले ती चोरवाट आपल्याला आता मिळालीच आहे. परंतु ते इतक्या थोड्या वेळात दगडाआड पलीकडे

[illegible] काय सरकवू शकले बुवा? मला वाटते ते दोघे लबाड आपल्याला फसविण्यासाठी दगडा आड लपून बसले असावेत आणि आपण गुहेत आल्यावर झडप मारून आपल्याला ठार करण्याच्या विचारात असावेत."

"तू म्हणतोस त्याप्रमाणे ते आपण आत शिरल्यावर पाठीमागून येऊन आपल्यावर अचानक झडप मारण्याच्या विचारात असावेत." खड्गवर्मा म्हणाला.

"होय मला तोच संशय आहे." जीवदत्त म्हणाला.

"तरमग तू एक काम कां नाही करीत? आपण दोघे मिळून दगड मागे जोराने ढकलू त्या वेळी तू चटदिशी थोडा बाजूला सरकून उभा रहा. मी जळत्या मशाली आतल्या बाजूला फेकतो. पाहूं या काय होते ते. त्यांनी आपल्यावर हल्ला केला नाही तर आपल्याला त्या मशालीच्या उजेडात समोर पहात सावधगिरीने पुढे जाता येईल. काय वाटते तुला?" खड्गवर्माने विचारले.

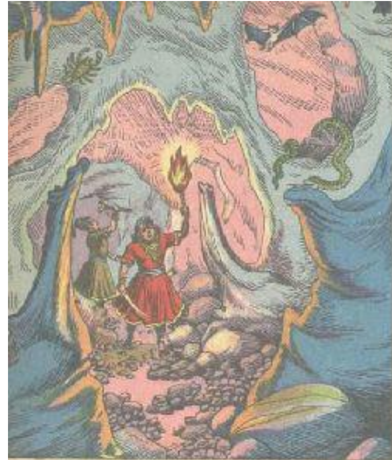
"इतकी मोठी युक्ती करण्याची गरज नाही वाटत मला. तरी पण तू म्हणतोस तेच यावेळी ठीक वाटते आहे, मला सुद्धा." जीवदत्त म्हणाला.

जीवदत्तने होकार दिल्याबरोबर खड्गवर्मा मागे गेला आणि मशाली पडल्या

होत्या त्यातल्या दोन उचलून पेटवून घेऊन आला. त्या छान जळू लागल्या व त्याचा छान उजेडपण पडला.

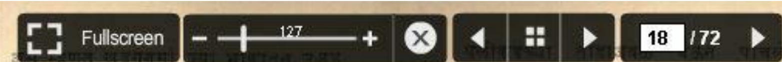
खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघांनी या खेपेस आणखी जोर लावून तो दगड ढकलला. तो दगड हळूहळू मागे सरकला, पण मागे जाऊन पडला नाही. खिडकीचे दार बाजूला सरकावे तसा तो बाजूला झाला आणि आत जायला चांगली वाट झाली. खड्गवर्माने चटदिशी मशाल हातात घेतली आणि आत फेकली. नंतर त्याने दुसरी मशालसुद्धा आत फेकली. क्षणभर दोघे गुहेच्या भिंतीला टेकून काय होते ते पहात उभे राहले. त्यांनी घाई गर्दी केली नाही की घाबरले नाहीत.

पलीकडून काहीच आवाज आला नाही. आणखी एक मिनिट भर तसेच उभे राहून खड्गवर्मा मोठ्याने हसून म्हणाला–"अरे जीवदत्त! ते दोघे आपल्या हातातून पुष्कळ दूर निसटून गेले आहेत एवढेच नव्हे तर त्यांनी आपल्याला खूप फसविले आहे. आपण मूर्खच ठरलो. त्यांना निसटून जायला गुहेत आणखी एक चोरवाट आहे, असे मला वाटते."

"तेच असावे. नाहीतर आपण गुहेत शिरल्याबरोबर आपल्याला ठार करायला ते दबा धरून बसून राहले नसते का?" जीवदत्त म्हणाला.

"आतां आणखी सावध राहले पाहिजे पलीकडे उजेड आल्यासारखे वाटते आहे."

येत होता त्या भोकात तलवारीचे टोक ठेवून बाहेर डोकावून पाहू लागला. त्याच वेळी जीवदत्तने त्याच्या पाठीमागे उभा राहून त्या भोकातून बाहेर एक भाला जोराने फेकला.

खड्गवर्माला, त्याने फेकलेल्या मशाली-च्या उजेडात भुयारातल्या एका वाटेशिवाय दुसरे काही दिसले नाही. कोणी मनुष्यतर नव्हताच. जीवदत्तने देखील लक्षपूर्वक पाहिले व म्हणाला–"खड्गवर्मा! आता आपण त्या भुयाराच्या वाटेने पुढे जाऊ या ते दोघे लबाड तिकडेच कोठेतरी लपले असावेत. त्यांनी आपल्याला विनाकारण पुष्कळ त्रास दिला आहे. त्यांची शिकार करूनच आपण परतायचे." असे म्हणत तो भुयारात शिरला. खड्गवर्मा सुद्धा त्याच्या पाठोपाठ निघाला.

त्या दोघांना वाटेत दगड धोंड्याशिवाय दुसरे काहीच आढळले नाही. खड्गवर्मा एका हातात मशाल व एका हातात तलवार घेऊन जीवदत्तच्या बरोबर जात होता. जीवदत्त भुयाराच्या भितीत आणखी कोठं चोरवाट तर-नाही हे आपल्या कुबडीने वाजवून पहात पुढे जाऊ लागला. दोघे त्या भयाराच्या वाटेने तसेच चालत राहले आणि दोनतीन मिनिटातच भुयाराच्या

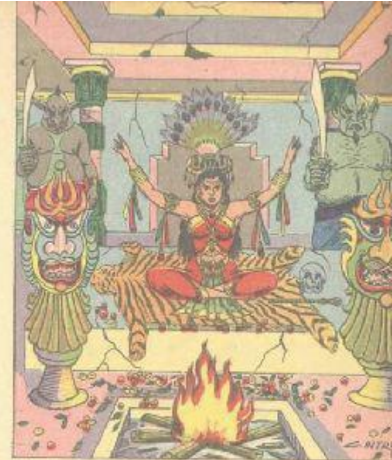
दोघांना समोर एक विस्तीर्ण प्रदेश दिसला. त्या प्रदेशात लहान मोठी पडकी जुनाट घरे त्यांना दिसली. त्या सर्वांहून जास्त जुना व पडका एक बुरुजपण त्यांना दिसला.

जीवदत्त ते ओसाड गाव पाहून व त्या गावातली पडकी घरे व बुरुज पाहून चकितच झाला व खड्गवर्माला म्हणाला– "पाहिलेस खड्गवर्मा सूर्योदयाची वेळ झालेली दिसते आहे आपण गुहेत शिरलो आणि भुयाराच्या वाटेने चालत आपण कोठे येऊन पोचलो, पाहिलेस का?"

"हे पडके गाव आहे म्हणतोस? आहेत खरी काही जुनाट पडकी घरे." खड्गवर्मा म्हणाला.

जीवदत्तला वाटले होते तसे तो मांत्रिक किंवा त्याचे ते भूत तेथल्या पडक्या इमारतीत कोठं लपून बसले नव्हते. ते दोघे एका पडक्या इमारतीजवळ एका मंडपात एका उच्चासनावर बसलेल्या एका पुजारिणी-समोर गुडघे टेकून बसले होते. त्यांच्या आजूबाजूला काही भयंकर रूप व वेष असलेले लोक उभे होते.

पुजारिणी आपले दात ओठ चावून मांत्रिकाला दरडावून बोलत होती. म्हणाली– "ए मांत्रिका आणि ए मूर्ख भुता! रहा उभे! तुमच्या दोघांच्या मूर्खपणामुळे या

पवित्र नगराचे गुपित मानव जातीतील लोकांना, थोडे का होईना कळले आहे."

"हे महाशक्ति! तुझी आज्ञा असेल तर मी त्या दोघांना धरून आणून या भुता समोर आणून टाकतो. ते त्यांना कच्चे चावून टाकील." असे मांत्रिक म्हणाला. पण तसे म्हणत असता त्याचे सर्व अंग भीतीने हादरले.

पुजारिणी भयंकर हास्य करून म्हणाली– "त्याचा आहार तोंडासमोर येऊन पडेपर्यंत न खाण्या इतके आळशी झाले आहे तुझे हे कंगाल भूत! महाभुताच्या कृपेने ते दोघे मानव आपल्या दोघांच्या प्रयत्ना शिवायच आपल्या नगरात शिरले आहेत. ते दोघे कोण

आहेत? कोठून आले वगैरे गोष्ट कळल्याशिवाय तुझ्या या भुतासमोर त्यांचा बली देणे शहाणपणाचे काम होणार नाही, लक्षात ठेव." असे म्हणत पुजारिणीने आपल्या हातातले त्रिशूल जोराने जमिनीवर ठोकले.

"होय महाशक्ती! कळले आम्हांला तू म्हणालीस ते." तेथे हजर असलेले सर्व लोक एका स्वरात ते वाक्य म्हणाले.

पुजारिणीने एकदा सर्वांकडे लक्षपूर्वक पाहिले व म्हणाली—"मी आतां सांगते आहे ते ऐका मूर्ख हो! त्या दोघां मानवांच्या केसाला ही कोणत्याही प्रकारे धक्का पोचू न देता त्यांना धरून माझ्या समोर हजर केले पाहिजे. सूर्योदय झाला आहे. ते दोघे या पडक्या इमारतीत कोठे काय आहे पाहण्यासाठी येतील. तुमच्यापैकी काहीजण त्यांच्या पाठोपाठ त्यांना कळू दिल्याशिवाय जा व ते आपसात काय बोलत आहेत ते ऐका. सूर्य डोक्यावर येईल त्या सुमुहूर्तावर त्यांना माझ्यासमोर घेऊन [illegible] फिरू द्या.

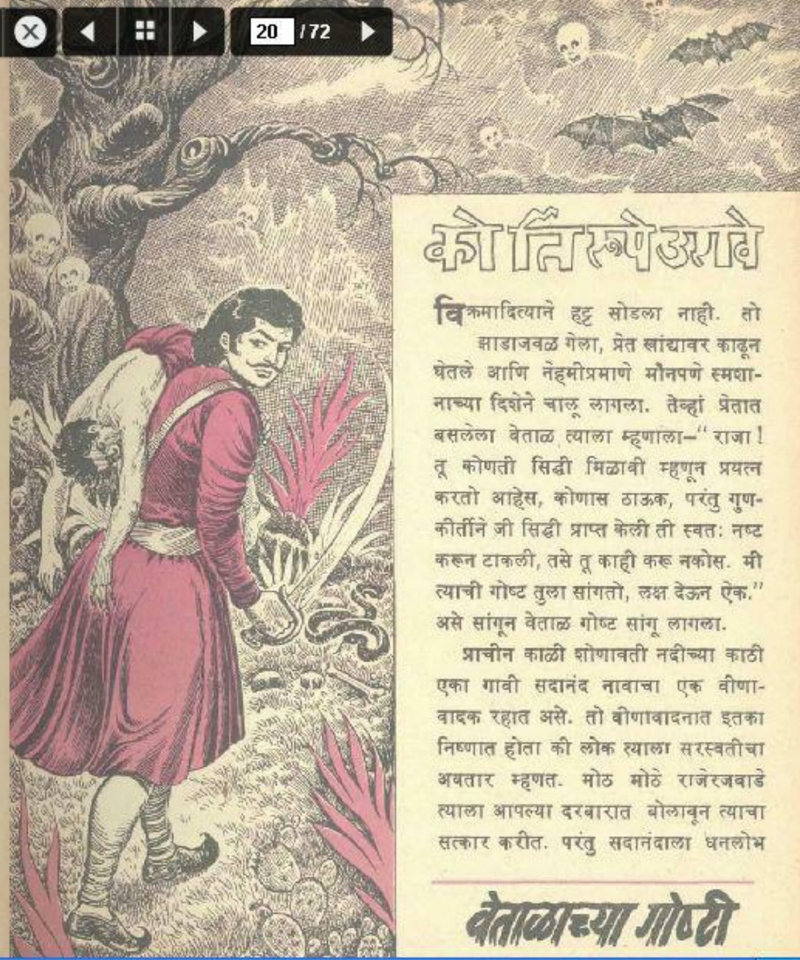
"तुझी आज्ञा शिरसावंद्य, महाशक्ती!" असे म्हणत तिचे चौघे चाकर, मांत्रिक व त्याचे केसाळ भूत मंडपा बाहेर आले.

"गुरुवर्य! मी पाठीमागून जाऊन त्या दोघांना धरतो आणि कच्चे खाऊन टाकतो. त्यांच्यामुळे माझ्यावर महाशक्ती पुजारिणी रागावली आणि तिच्या तोंडून मला मुकाट्याने ती म्हणाली ते ऐकून घ्यावे लागले." केसाळ भूत म्हणाले.

"त्याहून जास्त पाण उतारा माझा झाला." असे म्हणत मांत्रिकाने हातातल्या तलवारीची मूठ जरा घट्ट दाबून धरली आणि म्हणाला—"ते पहा, दोघे भुयाराच्या तोंडाशी बसले आहेत. आपण दोघांना ठार करून जगलात फेकून देऊन पळून जाऊ या. चल ये!" असे सांगून मांत्रिक जीवदत्त व खड्गवर्मा बसले होते त्या बाजूला आपल्या केसाळ भुताला घेऊन निघाला.

(क्रमशः)

कीर्तिरूपे उरावे

विक्रमादित्याने हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौनपणे स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा! तू कोणती सिद्धी मिळावी म्हणून प्रयत्न करतो आहेस, कोणास ठाऊक, परंतु गुणकीर्तीने जी सिद्धी प्राप्त केली ती स्वतः नष्ट करून टाकली, तसे तू काही करू नकोस. मी त्याची गोष्ट तुला सांगतो, लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

प्राचीन काळी शोणावती नदीच्या काठी एका गावी सदानंद नावाचा एक वीणावादक रहात असे. तो वीणावादनात इतका निष्णात होता की लोक त्याला सरस्वतीचा अवतार म्हणत. मोठ मोठे राजेरजवाडे त्याला आपल्या दरबारात बोलावून त्याचा सत्कार करीत. परंतु सदानंदाला धनलोभ

वेताळाच्या गोष्टी

किंवा कीर्तिलोभ थोडा देखील नव्हता त्याच्या मनात फक्त एकच इच्छा होती की आपली विद्या शिकवून चांगला शिष्यवर्ग निर्माण केला तर आपली विद्या अजरामर होईल. त्याप्रमाणे सहस्रावधी शिष्य त्याच्या जवळ शिकून दरबारी गायक झाले आणि त्यांनी मोठी कीर्ती मिळविली.

हळूहळू वृद्धापकाळ येऊ लागला, म्हणून त्याच्याकडे शिकायला येणाऱ्या शिष्यांना तो आपल्या जुन्या शिष्यांकडे शिकायला पाठवू लागला. त्या सुमारास गुणकीर्ति नावाचा एक तरुण मुलगा वीणा शिकायला सदानंदकडे आला आणि म्हणाला—"आपणच मला वीणा शिकवावी. मी इतरांकडे शिकायला जाणार नाही."

सदानंद त्याला म्हणाला—"मुला! अरे मी म्हातारा झालो. बोटे थरथर कापू लागली आहेत. देशभर माझे शिष्य पसरले आहेत. तू त्यांच्या पैकी वाटेल त्याच्या जवळ जाऊन शीक."

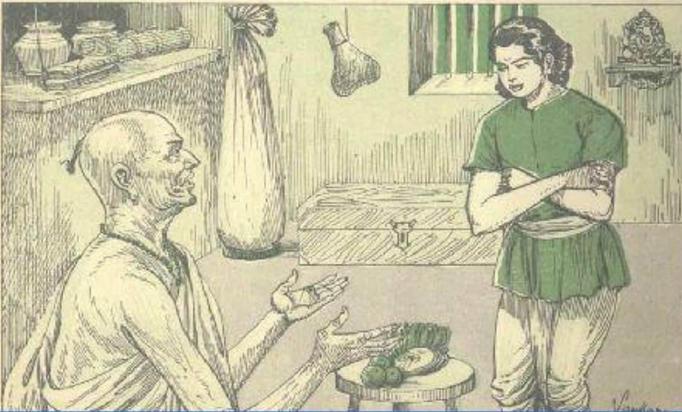
परंतु गुणकीर्ति हात जोडून म्हणाला—"गुरुवर्य! मी आपणालाच गुरु मानतो. आपल्या शिष्यांपैकी एकाला देखील आपली विद्या पूर्णपणे अवगत झालेली नाही. ती शिकून आपली कीर्ती अजरामर करावी या महत्वाकांक्षेने मी आपणांकडे आलो आहे."

सदानंद म्हणाला—"मुला! तुझा उत्साह दांडगा आहे. परतु तुला आपली विद्या पूर्णपणे शिकवून देईपर्यंत मी जीवंत राहीन मी नाही, याची खात्री मला नाही. तरी मी तुझ्या उत्साहावर विरजण घालीत नाही. मी तुला शिकवितो."

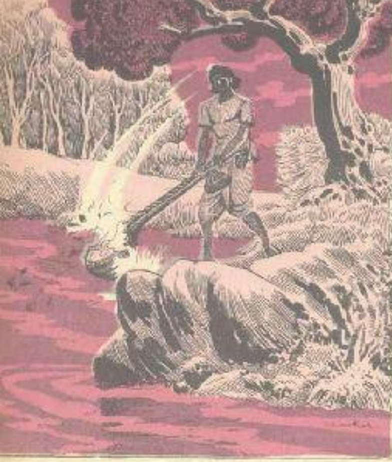
गुणकीर्तीने गुरूची कृपा होताच खूप मेहनत करून वीणा शिकायला सुरवात केली.

परंतु सदानंदाला वाटू लागले की या शिष्याला विद्या पूर्णपणे अवगत होण्यापूर्वीच आपल्याला मरण येणार. त्याने अंथरूणच धरले आणि गुणकीर्तीला खाटेजवळ बोलावून म्हणाला—"बाळा गुणकीर्ती! जगाचा निरोप घ्यायची वेळ अगदी जवळ येऊन ठेपली आहे. तुझी विद्या अपूर्णच राहणार याचे मला फार फार वाईट वाटत आहे. तीन चार वर्षे आधी आला असतास तर मी तुला माझ्याहून मोठा वीणाचार्य केला असता. परंतु ते भाग्य मला नाही व तुला पण नाही. आमच्या घरी वडिलोपार्जित अशी एक विचित्रवीणा आहे. त्या वीणेवर प्रत्येक स्वर तीन तीन तऱ्हेने तीन तीन स्थानी वाजतो. त्या वीणेवर कोणीही वाजविले तरी ऐकणारा मंत्रमुग्ध होऊन जातो. मी ती वीणा तुला देतो. ती वीणा तू वाजविलीस तर राजे-रजवाडे तुला बोलवून आपल्या दरबारी तुला स्थान देतील. थोर वीणावादक देखील तुला थोर वीणाचार्य म्हनून तुझा गौरव करतील." असे सांगून सदानंदने गुणकीर्तीला ती वीणा दिली आणि डोळे मिटले.

गुणकीर्तीने आदरपूर्वक गुरूची उत्तर क्रिया वगैरे केली आणि विचित्र वीणा घेऊन

राजाकडे गेला आणि स्वतःला दरबारी वीणावादक म्हणून नेमण्याची विनंती केली.

राजाने त्याच्या वीणावादनाचा खास-कार्यक्रम आपल्या दरबारात ठेवला. गुण-कीर्ती आपल्या गुरूजवळ जेवढे शिकला होता तेवढेच त्या विचित्र वीणेवर वाजवू लागला. परंतु राजा व सर्व दरबारी मंत्रमुग्ध झाले. राजाने गुणकीर्तीला आपला दरबारी वीणाचार्य म्हणून नेमले. थोर वीणावादक त्याची वीणा ऐकून, गुणकीर्तीची प्रशंसा करू लागले. त्याच्याजवळ शिकण्या-साठी दूरदुरून विद्यार्थी येऊ लागले. परंतु त्यांना टाळण्यासाठी गुणकीर्तीला निर-निराळी कारणे सांगावी लागली.

गुणकीर्तीची कीर्ती एक फार मोठा प्रतिभाशाली वीणावादक म्हणून चहूंकडे पसरली. त्याला समाजात प्रतिष्ठा मिळाली, धनवैभव प्राप्त झाले. परंतु एकांतात गुणकीर्तीला मनांतल्या मनात लाज वाटे आणि त्याचे मन अशांत होई.

मध्यंतरी राजाने त्याला बोलावून राज-कन्येला वीणा शिकवा म्हणून सांगितले आणि म्हणाला—"तिने तुम्हांला मनात वरले आहे. तेव्हां नकार देऊ नका."

ते ऐकून त्याच्या मनात एक मोठे वादळच सुरू झाले. तो विचित्रपणे वागू लागला आणि कोणाला काही सांगितल्या शिवाय आपली विचित्र वीणा घेऊन नदी काठी गेला. त्याने ती वीणा दगडावर आपटून फोडून टाकली आणि नदीत फेंकून देऊन सरळ आपल्या गुरूच्या आश्रमात निघून गेला. तेथे पूर्वी ज्या वीणेवर तो वीणा वाजवायला शिकत असे त्या वीणेवर गुरूने शिकविलेल्या रागरागिण्या वाजवून साधना करू लागला. गुरूचे स्मरण करून त्याने जी साधना केली त्यामुळे त्याला यश आले आणि थोड्याच दिवसात साधना पुरी झाल्याचे समाधान त्याला वाटू लागले. तो खरोखरच एक मोठा वीणाचार्य झाला. नंतर राजाच्या दरबारात जाऊन त्याने साध्या वीणेवरच विचित्र वीणेवर वाजवून [illegible] करून वाहवाही मिळविली.

त्यानंतर त्याने राजकन्या कलावतीला वीणावादन शिकवून एक मोठे गुरुकुल स्थापन केले आणि दूरदुरून येणाऱ्या शिष्य-मंडळीस शिकवायला सुरवात केली. राजाने राजकन्येचे त्याच्याशी लग्न करून दिले.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला— "राजा! गुणकीर्ती किती खुळा होता नाही का रे? विचित्र वीणा तोडून नदीत फेंकून देणे शुद्ध खुळेपणाच नाही का? त्याला मेहनत करून पूर्ण पांडित्य मिळाले नसते तर त्याचे सर्व आयुष्य नष्टच झाले असते नाही का? तो असे कां वागला हे माहीत असून तू या प्रश्नांची समाधानकारक उत्तरे दिली नाहीस तर तुझ्या डोक्याची शंभर छकले होऊन तुझ्या पायावर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला—"गुणकीर्ती खुळा नव्हता. साध्यसाधन शुद्धीवर त्याचा विश्वास होता. सदानंदासारखे वीणाचार्य व्हावे हे त्याला मनापासून वाटत होते. परंतु गुरूने मध्येच परलोकगमन केले आणि गुणकीर्तीचे पांडित्य म्हणून जे होते ते त्या विचित्र वीणेवरच अवलंबून होते. म्हणजे ते खरे पांडित्य नव्हतेच. प्रतिभावान मानी कलाकार साधनेला जितके महत्व देतो तितकेच साध्यदेखील शुद्ध मानतो. परंतु त्याचे साध्य दूषित झालेले पाहून त्याचे मन अशांत झाले. त्याने शुद्ध साधना करून शुद्ध साध्य प्राप्त करण्याचे ठरवून खरी साधना केली. त्याने एकलव्यासारखे गुरूचे स्मरण करून साध्यप्राप्ती केली आणि खरा वीणाचार्य झाला. केवळ विचित्र वीणेवर त्याला जी कीर्ती मिळाली होती ती खोटी होती हे कळल्यावर तिकडे दुर्लक्ष करणे त्याला शक्यच नव्हते. आयुष्यभर तो दुःखीच झाला असता."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौनभंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि पुन्हां झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

तीन शिंका

एका लाकूडतोड्याचे नाव मूढमती असे होते. तो पहिल्याच दिवशी आपले गाढव घेऊन जंगलात गेला आणि एका झाडावर चढून, ज्या फांदीवर चढला होता तीच तोडू लागला.

त्या वाटेने जाणाऱ्या एका मनुष्याने ते पाहिले व त्याला म्हणाला–"अरे वेड्या ! ती फांदी तोडू नकोस, तूच खाली पडशील." परंतु मूढमतीने त्याच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केले आणि फांदी तुटल्यावर फांदीबरोबर खाली जमिनीवर येऊन पडला.

मूढमतीने विचार केला की तो मनुष्य कोणी चांगला ज्योतिषी असला पाहिजे म्हणून तो लगेच उठला आणि पळत जाऊन त्या माणसाला भेटून विचारू लागला– "काय हो, मला मरण केव्हां येईल, सांगाल का ? "

हा कोणी तरी मूर्खराज दिसतो आहे, असे समजून तो मनुष्य म्हणाला–"तुझ्या गाढवाला तिसरी शिंक आली म्हणजे तुला मरण येईल." असे सांगून तो पुढे निघून गेला.

नंतर मूढमती गाढवाला घेऊन घरी परत येत असतां वाटेत एका जागी कचऱ्याच्या ढिगाला आग लावलेली होती. धूर नाकात जाऊन गाढवाला शिंक आली. मूढमतीने घाबरून जाऊन आपले डोक्याचे पागोटे गाढवाच्या नाकाला गुंडाळून ठेवले. कोंडल्यासारखे झाले, म्हणून गाढव पुन्हां एकदां शिंकले. म्हणून मूढमतीने गाढवाच्या नाकपुड्यात पाचोळा खुपसून नाक बांधून ठेवले. म्हणून गाढव जास्तच जोराने शिंकले.

मूढमती घाबरून बेशुद्धच होऊन पडला. एका माणसाने तोंडावर पाणी शिंपडल्या-बरोबर, मूढमती शुद्धीवर येऊन उद्गारला–"मी स्वर्गात आहे की नरकात ?"

शेराला सव्वाशेर

एका गावी शंभू नावाचा एक लबाड मनुष्य रहात असे. खोट्या साक्षी देऊन त्यांवरच त्याचा उदर निर्वाह चाले. खोटी साक्ष द्यायला मिळाली नाही की तो भांडणे लावी व त्याला जो जास्त देई त्याच्या बाजूने साक्ष देऊन आपले काम भागवून घेई.

परंतु हळूहळू गावकऱ्यांना शंभूची लबाडी कळू लागली व सर्व त्याला 'कळीचा नारद' म्हणून त्याची थट्टा करू लागले. म्हणून शंभू दूरच्या एका गावी जायला निघाला.

शंभू जात होता त्याच वाटेवर थोडा पुढे एक वाणी तुपाचा एक डबा घेऊन जात असलेला त्याला दिसला. त्याच वेळी एक मजूर पाठीमागून येत असलेला शंभूला दिसला. दोघाना पाहून शंभूला एक शक्कल सुचली तो थोडावेळ थांबला व मजूर जवळ आल्यावर त्याला म्हणाला–"मी तुला तुझ्या फायद्याची गोष्ट, तू करणार असलास तर, सुचवितो."

"फायद्याची गोष्ट असेल तर कां नाही करणार ?" तो मनुष्य म्हणाला

तेव्हां शंभू म्हणाला–"तो पहा, समोर डोक्यावर तुपाचा डबा घेऊन वाणी चालला आहे ना? तू तो डबा तुझा आहे असे सांगून त्याच्या हातातून हिसकावून घे. वाण्याने फिर्याद केली तर मी तुझ्या बाजूने साक्ष देऊन तुला तो डबा मिळवून देईन. त्याबद्दल तू मला फक्त दोन रुपये दे, तुला सबंध डबा मिळेल."

त्या माणसाला ती युक्ती आवडली. त्याने वाण्याच्या डोक्यावरचा तुपाचा डबा हिसकावून घेतला आणि म्हणाला–"चोरा, माझा डबा कोठे घेऊन चाललास रे?"

"वा रे वा! बराच आहेस की रे! दंगामस्ती करून माझा डब्बा बळकावणार

श्री बिन्दु माधव गुणे

का? चल, पाटलाकडे!" वाणी त्या मजुराला म्हणाला.

"चल रे, भीती दाखतोस का मला पाटलाची! मी माझा डबा आहे, हे सिद्ध करून दाखवीन!" मजूर म्हणाला.

दोघे शेजारच्या गावी पाटलाकडे गेले. त्यांच्या पाठोपाठ शंभूदेखील गेला.

दोघांचे म्हणणे ऐकून घेऊन पाटील म्हणाला–"तुम्हां दोघांपैकी कोणाचे म्हणणे खरे आहे आणि कोणाचे खोटे, हे काही कळत नाही मला!"

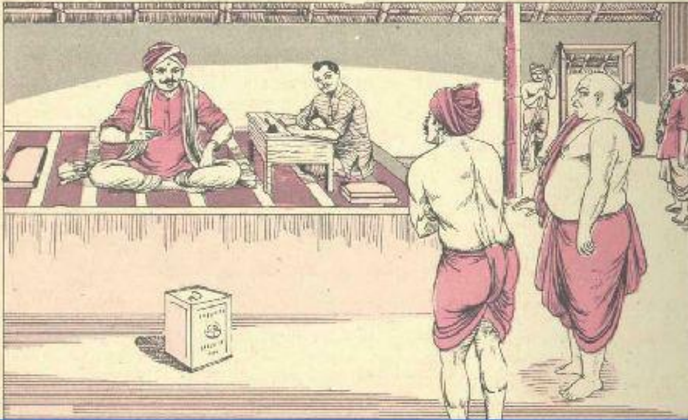
तेव्हां मजूर म्हणाला–"कां हो, मी चार मुलांचा बाप आहे, खोटे कशाला बोलू? मुलीच्या सासरी मी तुपाचा डबा घेऊन चाललो होतो. तेव्हां हा वाणी मध्ये म[illegible] हिसकावून घेऊन गेला. म्हणून मी याला ओढून घेऊन आपणांकडे आलो आहे."

पाटलाने त्याला विचारले–"तू म्हणतोस ते कोणी प्रत्यक्ष डोळ्यांनी पाहिले आहे का?"

"हो! कोणीतरी एक जण आमच्या बरोबर त्याच वाटेने येत होता खरा. मिनिटभर थांबा, त्याला बोलावून घेऊन येतो." असे सांगून मजूर बाहेर आला आणि शंभूला बोलावून घेऊन आत गेला.

पाटलाने त्याला विचारले–"या दोघांना ओळखतोस का?"

"मला हे कोण हे मुळीच माहीत नाही. मी येत होतो त्या वाटेवर या

[illegible]" शंभू म्हणाला.

"तरमग हा डबा कोणाचा आहे, सांग. कोणी कोणाकडून बळजबरीने हिसकावून घेतला?" पाटलाने शंभूला विचारले.

"हा मजूर घेऊन येत होता आणि या वाण्याने बळजबरीने तो घेतला हे मी स्वतः डोळ्यांनी पाहिले." शंभू म्हणाला.

शंभूच्या साक्षीच्या आधारे पाटलाने तुपाचा डबा त्या मजुराला देवविला.

वचन दिल्याप्रमाणे मजुराने डबा मिळाल्यावर शंभूला दोन रुपये दिले. नंतर तिघे त्याच वाटेने चालू लागले. मजूर आनंदाने पुढेपुढे चालत होता आणि त्याच्या मागून शंभू व वाणी चालत होते.

शंभूची लबाडी वाण्याने ओळखली आणि शंभूच्या लबाडीचे उत्तर लबाडीनेच द्यायचे असे त्याने मनाशी ठरविले. शंभूला गप्पात गुंतवून वाणी त्याला म्हणाला–"काय रे, तू माझ्याहून जास्त हुशार आहेस, असे मी समजत होतो. पण तुझ्याहून तो मजूरच जास्त वस्ताद निघाला की! तुझ्या हातावर दोन रुपये ठेवून त्याने तुपाचा सबंध डबाच लांबविला की?"

ते ऐकून शंभू थबकला.

वाणी पुन्हा पुढे म्हणाला–"तुझीच युक्ती मी सुद्धा केली होती. पण मी तुपाचा हा डबा मिळविला होता. दोन रुपड्यांवर समाधान मानून स्वस्थ बसलो नाही! एकाने हा डबा एका तुपाच्या दुकानात विकत

घेतला. दुकानदाराला तो डब्याची किंमत देऊ लागलेला पाहून मी त्याला ती न द्यायला खुणेने सुचविले. माझी खूण बरोबर ओळखून तो दुकानदाराला म्हणाला, होय हो, मी तर तुम्हांला आधीच पैसे दिले नाही का? दुकानदाराने विचारले–"कोठे हो?" दोघांचे भांडण सुरू झाले आणि लोकांची गर्दी जमली. तेव्हां मी दुकानदारालाच दरडावून म्हटले–"बराच आहेस की रे! आत्तां याने माझ्या समोर तुला पैसे नाही का दिले?" जमलेले लोक दुकानदारालाच नावे ठेवू लागले व तुपाचा डबा त्या माणसाला मिळाला. तो डबा घेऊन निघालेला पाहून मी त्याच्याबरोबर निघालो. तो माझ्या हातावर दोन रुपये ठेवून पुढे जाऊ लागला तेव्हां मी त्याला विचारले–"काय रे! मला तू काय खुळा समलास, या दोन रुपयावर समाधान मानून जायला?" असे सांगून मी त्याच्याच हातावर दोन रुपये ठेवले आणि डबा घेऊन निघालो. तू माझीच युक्ती केलीस, पण [illegible] तू कच्चाच निघालास!"

वाणी म्हणाला ते ऐकून शंभूने वाण्याला विचारले–"मग मी काय करू म्हणतोस?"

"मजुराने जे केले ते तू कर! मी तुझ्या पाठीशी आहे. मी मदत करीन त्याचा मोबदला तू देशीलच!" वाणी म्हणाला.

शंभू झपाझप पुढे गेला आणि मजुराच्या वाटेवर आडवा उभा राहून त्याला म्हणाला– "तू माझा डबा बराच दूर उचलून घेऊन आलास. आता तो मला देऊन टाक!"

"मी तुझ्या साक्षीबद्दल तुला द्यावयाचा मोबदला तुला दिला ना? आतां मुकाट्याने चालू लाग!" मजूर म्हणाला.

शंभूने मारहाण करून डबा नेण्याचे ठरविले. मजुराने डबा बाजूला ठेवला आणि शंभूला मारायला धावला. दोघांची मारामारी ऐन रंगात चालू असता वाणी डबा उचलून घेऊन केव्हां निघून गेला हे दोघांना ही कळले नाही. डबा नजरेआड झालेला पाहून दोघे शुद्धीवर आले.

महाकवी व आंबा

गालिब नावाच्या सुप्रसिद्ध महाकवीला आंबा फार आवडे. एकदा गालिब बादशाहबरोबर एका अमराईत गेला. झाडांवर खूप आंबे लागलेले होते, इतके की फळांच्या भाराने झाडे वाकली होती.

गालिब प्रत्येक झाडावरची फळे फार लक्षपूर्वक पहात असलेला पाहून बादशाहने महाकवीला विचारले–"महाकवी! आपण इतके ध्यान देऊन झाडांकडे काय पाहता आहां?"

"माझ्या वाडवडिलांची नांवे कोणत्यातरी झाडावर आहेत का पहात होतो." गालिब म्हणाला.

झाडावर वाडवडिलांची नावे असली तर त्या झाडाची फळे आपली होतील अशी गालिबाची कल्पना असावी, असे समजून बादशाहने माळ्याकडून आंबे काढवून पाट्या भरविल्या आणि आंबे गालिबकडे पाठवून दिले.

एक दिवशी गालिब घरासमोर आंबे खाऊन कोयी बाहेर फेकून देत होता. ठीक त्या वेळी आंबे आवडत नसणारा गालिबचा मित्र तेथे आला. त्याच्या पाठोपाठ एक गाढव त्या गल्लीत आले. ते गाढव कोयींचा वास घेऊन पुढे निघून गेले, कोयीला तोंडसुद्धा लावले नाही. ते दाखवून गालिबचा मित्र त्याला म्हणाला–"पाहिलेस गालिब, गाढवेसुद्धा आंब्याला तोंड लावीत नाहीत."

"होय रे बाबा! गाढवांनाच आंबे आवडत नाहीत, खरे आहे!" गालिबाने व्यंग्योक्ती केली.

एका दिवसाचा सुलतान

[४]

जखमा चांगल्या भरून आल्यावर अबू अल हसनला घरात करमेनासे झाले. तो पूर्वीसारखा सूर्यास्ताच्या सुमारास पुलाच्या टोकाला बसून कोणी अपरिचित अतिथि भेटतो का, वाट पहात बसला.

तो पुलावर जाऊन बसला त्याच दिवशी खलीफादेखील वेष पालटून नेमके तेथे आले. हसनला एक म्हातारा व्यापारी एका बलदंड दांडग्या गुलामाबरोबर येत असलेला दिसला. एकदां ज्यांची ओळख झाली त्यांच्याशी न बोलण्याची हसनला सवय होती त्यामुळे हसन त्यांच्याकडे न पाहता तोंड फिरवून नदीकडे पाहू लागला. परंतु खलीफा त्याला सोडायला तयार नव्हते. त्याच्यामुळे फार चांगली करमणूक झाली होती. वेड्यांच्या दवाखान्यात नोकरांनी त्याला वेडा म्हणून ठेवून जे जे कष्ट दिले त्या सर्व गोष्टींची माहिती खलीफांना मिळत आली होती. म्हणून हसनला या ना त्या तऱ्हेने कोणते तरी इनाम बक्षिस देऊन त्याचा सत्कार करण्याचा विचार त्यांच्या मनात होता.

खलीफा जवळ जाऊन आपली दाढी अगदी त्याच्या खांद्यावर ठेवून त्याला म्हणाले—"मित्रा! अबू अल हसन! कसे काय बरं आहे ना! तुला घट्ट आवळून आलिंगन करावे असे वाटते आहे."

हसन नदीवरची दृष्टी फिरविल्याशिवाय म्हणाला—"तू कोण काय मला माहीत नाही. चालू लाग पुढे!"

"अरे, असे काय हसन! मी तुझा पाहुणा! विसरलास का इतक्यात?" खलीफांनी विचारले.

"अल्ला कसम, मी तुला नाही ओळखले!" हसन म्हणाला.

[illegible] तुझ्या घरी त्या दिवशी किती गप्पा गोष्टी केल्या? एक महिनासुद्धां झाला नसेल. तू मला ओळखत नाही म्हणतोस, पण मी ते कसे कबूल करीन?" खलीफांनी तितक्या आपुलकीने विचारले.

या खेपेस हसन एक शब्ददेखील बोलला नाही. त्याने फक्त बोटाने खूण केली, चालता हो! परंतु खलीफांनी माघार घेतली नाही. त्यांनी हसनच्या गळयाला दोन्ही हातांनी मिठी मारली आणि म्हणाले—"हे नाही बुवा आपल्याला आवडत! मला आपल्या घरी पुन्हां बोलावून घेऊन जाऊन माझ्यावर तुला एवढा राग येण्याचे कारण काय, तू सांगेपर्यंत मी तुला नाही सोडणार!"

आतां मात्र हसनला भयंकर राग आला आणि म्हणाला—"तुझे पापी तोंड नको पहायला? मला तुझ्यामुळे इतके कष्ट सोसावे लागले आणि पुन्हां माझा पाहुणा म्हणून येणार म्हणतो आहेस तू? तुझे तोंडसुद्धा पाहण्याची इच्छा नाही!"

खलीफांनी हसनला प्रेमाने पोटाशी आवळून विचारले—"इतका कसला राग बुवा, माझ्यावर? माझ्यामुळे तुला कष्ट सहन करावे लागले असतील तर ते मी जाणून बुजून काही केल्याने झालेले नाही, एवढे खास समज!" खलीफा म्हणाले

आणि हसनच्या शेजारीच पुलावर हसनच्या खांद्यावर हात ठेवून बसले.

आतां मात्र हसन थोडा नरमला. म्हणाला—"त्या दिवशी रात्री तू दार बंद केल्याशिवाय निघून गेलास त्याचा घोर परिणाम कसा झाला, मला कोणकोणते कष्ट सहन करावे लागले मी तुला सांगतो." असे म्हणत त्याने घडलेले वृत्त सविस्तर सांगितले. खलीफांच्या महालात त्याला स्वप्नात कधी न पाहिलेले व अनुभवलेले जे अनुभव आले ते तो सांगत असता खलीफांना आपले हसू आवरेना.

ते पाहून हसन म्हणाला—"मी सांगतलें ती सर्व तुला थट्टा वाटली की मी काही

कपोलकल्पित सांगतो आहे असे वाटले? तुला खरे वाटत नसेल तर हे माझ्या पाठीवरचे चाबकाचे वण पहा." असे सांगून हसनने आपला पाठीवरचा सदरा वर करून पाठीवरचे वण दाखविले.

ते वण पाहून खलीफांच्या डोळ्यांना पाणी आल्याशिवाय राहले नाही. ते हसनला आणखी जास्त प्रेमाने घट्ट आवळून म्हणाले– "भाई! आज रात्री मला पुन्हा बोलावून घेऊन जा. तुझ्या आतिथ्यासाठी पुन्हां माझे मन किती आतुर झाले आहे. त्याबद्दल अल्ला तुझे दहाहजारपट बरे करील, मी तुला छातीवर हात ठेवून सांगतो." एका अपरिचिताला एकच वेळ आतिथ्य देण्याचे

तो खलीफांना म्हणाला–" मी तुला नक्कीच आपला अतिथि म्हणून बोलावून नेतो. परंतु माझी एकच एक प्रार्थना आहे, परत जातांना दार बंद करायचे विसरू नकोस."

खलीफांनी "ठीक, कबूल!" असे सांगून फार कष्टाने आपले हसू आवरले.

दोघे हसनच्या घरी गेले. एका गुलामाने त्यांना जेवण वाढले आणि नंतर त्यांना प्यायला मद्यादि पेये दिली. दोघे गप्पात रंगले होते. मध्येच खलीफांनी हसनला विचारले–"काय रे! सुंदर स्त्रियांवर तुझी नजर कधीच जात नाही का? तुला लग्न करावेसे वाटत नाही का?"

"मला मित्रमंडळीच जास्त आवडतात. गप्पा मारायला मित्र, प्यायला उत्तम पेये आणि खायला मिष्टान्ने असल्यावर मला आणखी कसली देखील गरज भासत नाही. मला बायका आवडत नाहीत असे देखील नाही. त्या दिवशी स्वप्नात सैतानाने ज्या सुंदर सुंदर तरुण स्त्रिया दाखविल्या? त्यांच्यासारखी एखादी हसत खेळत दुसऱ्याची सेवा करणारी, इतरांची मने ओळखून कामें करणारी मला मिळाली तर मी तिला विकत घेऊन तिच्याशी लग्न करून संसारही करीन. परंतु तशा सुंदर मुली फार तर खलीफांच्या अंत:पुरात किंवा जफर सारख्या

म्हणून मी खोटी आशा बाळगून कधीच राहिलो नाही. सामान्य स्त्रीच्या नकट्या नाकाकडे पहात जीवन घालविण्यापेक्षां मित्रांच्या संगतीत गमतीत दिवस घालविणेच मला जास्त आवडते."

हसन अशा तऱ्हेने गप्पात रंगला असतां खलीफांनी एका पेल्यात पेय ओतून त्यांत भूल येणारे औषध हसनच्या नकळत घातले व त्याला तो पेला दिला. हसन ते पेय प्याल्याबरोबर बेशुद्ध होऊन पडला.

खलीफांनी खूण केल्याबरोबर त्यांच्या बरोबरच्या गुलामाने हसनला उचलले आणि त्याला घराबाहेर घेऊन गेला. त्याच्या पाठोपाठ खलीफा पण बाहेर आले. परंतु या खेपेस त्यांनी विशेष काळजीपूर्वक हसनने सांगितल्याप्रमाणे दार बंद केले.

खलीफा व हसनला उचलून घेऊन जाणारा गुलाम दोघे गुप्तद्वाराने खलीफांच्या खास दालनात येऊन पोचले. खलीफांनी मागल्या खेपेसारखे आपले कपडे त्याला घालायला सांगून त्याला आपल्या पलंगावर झोपविले. मंसूरला बोलावून पहाटेच्या नमाजापूर्वी उठविण्यास सांगून ते स्वत: शेजारच्या खोलीत जाऊन झोपले.

दुसऱ्या दिवशी पहाटे मंसूरने खलीफांना जागे केले. खलीफा हसन झोपला होता

त्या खोलीत गेले. हसन घोरत पडला होता. त्याला कोणी उचलून नेले असते तरी कळले नसते. हसनने मागच्या खेपेस ज्या ज्या खोलीत ज्या ज्या तरुण मुलींना पाहिले होते त्या सर्वांना खलीफांनी बोलवून आणायला सांगितले. त्यांनी वाद्ये वाजविणारींना आणि गाणारींणींना बोलावून त्यांना यथास्थानी बसायला सांगितले. त्यांनी काय काय करायचे हे त्यांना सांगून आणि हसनला शुद्धीवर आणण्यासाठी एक विशिष्ट औषध हुंगविण्यास सांगून खलीफा स्वत: आड लपून बसले.

औषध हुंगवल्याबरोबर हसन शुद्धीवर आला. त्याच वेळी दिव्य संगीत सुरू झाले.

काही वेळ डोळे मिटूनच हसन ते संगीत ऐकत राहला. नंतर त्यानं डोळे उघडून एकदा चारीबाजूला पाहिले. त्याने मागे पाहिलेलीच खोली, तोच पलंग बिछाना, तीच शोभा, नक्षी वगैरे होती. आणखी आश्चर्य म्हणजे त्याच्या चारी बाजूला त्याच तरुण मुली होत्या. त्याने उठून बसून डोळे चोळले व पुन्हां पाहिले.

गाणे बंद झाले. खोलीत सर्व मुली डोळे जमिनीकडे करून उभ्या राहल्या. "हसन, वेडया मुला,। पुन्हां तेच दृश्य रे! आज हा स्वर्गिक आनंद, उद्यां चाबकांचा मार, हतकडयाबेडया आणि अंधार कोठडी. म्हाताऱ्या, पुन्हां तू दार बंद केल्याशिवाय निघून गेला होतास का रे? नरकात टाकले

टाकले पाहिजे एकेकाला. ह्या दुष्टांच्या गावावर नांगर फिरविला पाहिजे." हसन मोठमोठयाने ओरडू लागला आणि त्याने कित्येकदा डोळे बंद करून पुन्हा उघडून पाहिले. नंतर तो मनातल्या मनात विचार करू लागला–"अरे दुर्दैवी पोरा? डोळे मिटून पडून रहा. सैतान तुला सोडीपर्यंत डोळे उघडू नकोस. या मुलींकडे तू वांकडया नजरेने पाहिलेस म्हणजे तुझी जी गत होईल ती तुला माहीतच आहे." असे म्हणत चादर तोंडावरून पांघरून घेऊन त्याला छान झोप लागली आहे हे दाखविण्या-साठी घोरण्याचे सोंगदेखील त्याने केले. हे सर्व पडद्याआड बसून खलीफा पहात

येत होते.

पण हसनला अशी झोप येणे शक्य आहे का? एक सुंदर मुलगी त्याच्याजवळ येऊन त्याला गोड शब्दात म्हणाली–"सरकार! नमाजाची वेळ झाली.

"चालती हो, सैतान!" असे पांघरुणाच्या आंतूनच हसन म्हणाला.

हसनने पांघरुणाबाहेर तोंड काढून तिच्याकडे एकदाच पाहिले. गन्ना दासी शेजारी अंथरुणावर बसलेली होती. बाकी सर्व तरुण मुली रांगेत उभ्या होत्या. त्या सर्वांची नावे हसनला माहिती नव्हती.

"तुम्ही कोण आणि मी कोण?" हसनने त्यांना विचारले.

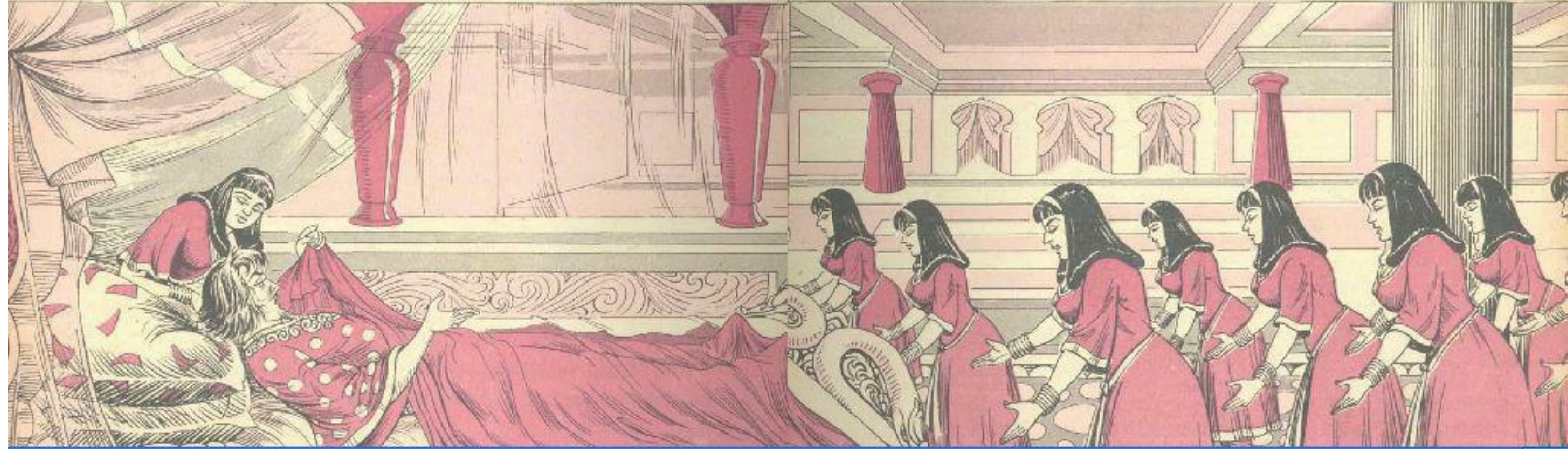
सर्वांनी एकदम एका स्वरात उत्तर दिले–"आपण आमचे सरकार खलीफा हारुनुल रशीद!"

"तुम्ही सर्व एका स्वराने खोटे बोलता आहां! मी अबू अल हसन नाही का?" हसनने त्यांना विचारले.

"क्षमा करावी आमच्या उमेटपणा-बद्दल! आपण आमचे मालक, सरकार आहां!" त्या एका स्वरात म्हणाल्या.

तो गन्ना दासीकडे वळून म्हणाला– "ए पोरी, माझा हा कान जरा चाव पाहू."

गन्नाने कान खूप जोराने चावला. हसन खूप मोठ्याने ओरडला–"होय! मीच हारुनुल रशीद!"

पुन्हा गायन सुरू झाले. सर्व मुली हातात हात घालून हसनच्या पलंगाभोवती 'थय थय' नाचू लागल्या. हसन स्वतःला आवरू शकला नाही. खाकेत कुशी घेऊन तोदेखील नाचू लागला.

खलीफा खदखदां हसत स्वतःला आवरू शकले नाहीत आणि पडद्याआडून बाहेर येऊन हसनला म्हणाले–"कमाल केलीस रे हसन?"

नृत्य एकदम बंद झाले. सर्व मुली बाहुल्यांसारख्या जागच्या उभ्या झाल्या. चहूंकडे एकदम शांत झाले. सर्वांबरोबर हसन देखील चकित होऊन जागच्या जागी उभा राहिला. खलीफांना पाहताच तेच म्हातारे व्यापारी होते हे त्याला आठवले. क्षणार्धात वीज चमकून जावी तसे त्याला सर्व आठवले.

त्याला खलीफांनी आपल्या करमणुकी-साठी नाचविले होते हे कळले असूनही त्याला काहीच न कळल्याचे सोंग करून तो खलीफांवर जणू मारायला धावत [illegible] मी काय करीन माहीत आहे का तुला म्हाताऱ्या?"

खलीफा जोर जोराने हसत हसनला आपल्या बाहुपाशात आवळीत म्हणाले–"भाई! तू जितके कष्ट सहन केलेस त्याबद्दल तुझ्या मनात जी इच्छा होती ती पूर्ण करण्यासाठी तुला मी माझ्या नातेवाइकांच्या मालिकेत स्थान देण्याचे ठरविले आहे."

नंतर खलीफांनी आपल्या वस्त्रांतील काही उत्तमोत्तम वस्त्रे निवडून ती हसनला अंगात घालायला दिली आणि त्याचा सत्कार करून म्हणाले–"माग! तुला काय हवे ते माग, मी द्यायला तयार आहे!"

हसनने खलीफांना लवून मुजरा केला आणि म्हणाला–"मी जिवंत असेपर्यंत आपल्या छत्रछायेत आपला दास म्हणून राहण्यास मिळाले तरी मी आपले थोर भाग्य समजेन."

(पुढल्या अंकात संपूर्ण)

निरुपयोगी अष्टावक्र

फार पूर्वीची गोष्ट आहे, कलिंग देशाचा राजा धीरसिंह हा एका भयंकर चर्मरोगाने आजारी पडला. पुष्कळ औषधोपचार करून ही आजार कमी होण्याऐवजी वाढतच गेला. तेव्हां दरबारी वैद्य राजाला म्हणाला–"महाराज! एक रामबाण औषध आहे. ते औषध म्हणजे एखाद्या निरुपयोगी माणसाचे रक्त काढून आपल्या शरिरात सोडायचे. त्याच्याशिवाय हा आजार दूर होणे अशक्यच आहे."

राजाचे नोकर अशा एका निरुद्योगी अगदी निरुपयोगी माणसाला शोधून घेऊन आले. त्याचे नाव अष्टावक्र असे होते. त्याला कोणतेही काम करतां येत नव्हते. त्याला नुसते पाहून त्याच्या आईबापांना, कोणत्या पापाचे फळ भोगावे लागते आहे, कोण जाणे, असे वाटे.

राजाने अष्टावक्रला जवळ आलेला पाहिले व तोंड फिरवून बसला. त्याला अष्टावक्र म्हणाला–"मला अगदी निरुपयोगी ओझे समजून माझे आईबापसुद्धां तोंड फिरवून बसत. पण आतां मी उपयोगी ठरलोच, किंबहुना एका भयंकर रोगाला माझ्या रक्ताशिवाय दुसरे औषध नाही, म्हणे." ते ऐकून राजाने अष्टावक्रला सोडून द्यायला सांगितले व एका गरिबाला दुःखी केल्याबद्दल वैद्याला रागावून म्हणाला–"दुसरे एकादे औषध सांगा, वैद्यबुवा!"

राणी-दासी

वैशाली नगरीत हिरादत्त नावाचा एक श्रीमंत मनुष्य रहात असे. त्याला फार उशिरां म्हणजे चाळीसाव्या वर्षी एक सोन्या सारखी सुंदर मुलगी झाली. हिरादत्तला अपरंपार आनंद झाला.

परंतु एकाएकी आकाश कोसळल्यासारखे झालें. एकदां उकडत असल्यामुळे मुलीला तिच्या पाळण्यासकट बाहेर उघड्यावर ठेवण्यात आले असतां एका घारीने झडप मारली आणि मुलीला तिच्या कपड्यां-पांघरुणासह उचलून घेऊन गेली. घारीची शिकार करून मुलीला शोधून आणून देणारास हिरादत्तने एक फार मोठे बक्षिस जाहीर केले. परंतु सर्व प्रयत्न फुकट गेले.

खरी गोष्ट अशी होती की मुलीला उचलून घेऊन जाणारी घार नव्हती. शाप लागल्यामुळे इहलोकात विहार करणारी ती एक यक्षिणी होती. पक्षीरूप घेऊन आकाशात विहार करीत असता तिला हिरादत्तची मुलगी दिसली. मुलीचे रूप पाहून तिला स्वत:च्या मुलीसारखे वाढवावे असे यक्षिणीला वाटले.

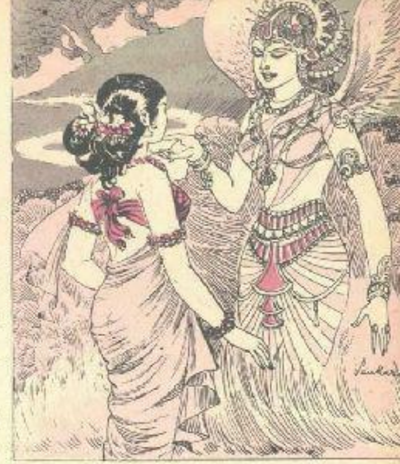
यक्षिणीने तिला वाढविले म्हणून त्या मुलीचे नाव शकुंतकुमारी पडले. ती यक्षिणीच्या देखरेखीखाली अनेक गोष्टी शिकली आणि तिला सोळावे वर्ष लागले तेव्हां ती एक अप्रतिम सुंदर दिसू लागली.

एकदां ती यक्षिणी शकुंतकुमारीला म्हणाली—"बाळ! मला लागलेल्या शापाचा अवधी संपत आला आहे. आतां मला आमच्या यक्षलोकात जावे लागणार. देवाने तुला सुंदर रूप आणि बुद्धिचातुर्य पण पुष्कळ दिले आहे. कोणी राजकुमार तुझ्याशी लग्न करून घ्यायला तयार होईल. तू या वाटेने सरळ जा, म्हणजे तू तुझ्या आईवडिलांच्या वैशाली नगरीं पोचशील. आईवडिलांच्या संमतीने योग्यवर शोधून तू लग्न कर आणि मी शिकविलेल्या सर्व विद्यांचा जरूरीप्रमाणे उपयोग करून सुखी हो." असे सांगून यक्षिणी यक्षलोकीं निघून गेली.

शकुंतकुमारी जंगलातच लहानाची मोठी झाली असली तरी सुसंस्कृत लोकांत वागण्याची पद्धत तिला यक्षिणीने शिकविली होती. म्हणून सुसभ्य समाजात पाऊल टाकण्यास तिला मुळीच त्रास झाला नाही. ती वैशाली नगरीकडे निघाली.

जंगलातून जात असतां तिला एका जागी एक अत्यंत सुंदर राजवाडा दिसला. त्या वाड्यात हत्ती, घोडे, द्वारपालक, दासदासी—सर्व घोरत पडलेले होते. म्हणून ती सरळ आत एका शैयागृहात गेली.

तेथे एक अत्यंत सुंदर राजकुमार एका हस्तीदंती पलंगावर झोपलेला होता. त्या खोलीत भिंतीला त्या राजकुमाराचे एक चित्र टांगलेले होती. परंतु चित्रात त्याच्या गळ्यात एक रत्नहार होता. पण तो झोपला असतांना त्याच्या गळ्यात तो नव्हता. तेथे जवळच एक पेटीत तो हार होता. तो हार आणि राजकुमाराची झोप याचा नक्कीच काही तरी संबंध असावा, असे शकुंतकुमारीला वाटले. म्हणून तिने तो हार उचलून त्याच्या गळ्याजवळ नेला

मात्र राजकुमार झोप मोडल्यासारखी हालचाल करू लागला. म्हणून शकुंतकुमारीने चटदिशी हात मागे घेऊन तो हार पुन्हां पेटीत जागच्या जागी ठेवून दिला.

नंतर तिने विचार केला की तिच्या तोंडावर आणि कपड्यावर साचलेली धूळ धुवून टाकावी. म्हणून ती आंघोळ करण्याचे मनाशी ठरवून नेसायला कोठे चांगले पातळ व पोलके मिळते का पाहण्यासाठी एका खोलीत गेली. तिला मनासारखी साडी पोलके मिळाले ते घेऊन ती शेजारच्या सरोवरात स्नानाला गेली.

सरोवराच्या वाटेवर तिला रडके उदास तोंड करून जात असलेली एक खुजी दिसली.

शकुंतकुमारीने तिला विचारले–"का ग, अशी कां बसली आहेस?"

ती म्हणाली–"माझे नशीब फुटके! माझ्या नवऱ्याने मला घराबाहेर हाकलून लावले. माझे रूप असे आहे ना! या जंगलात वाघ वगैरे रानटी जनावरे आहेत ना. त्यांची भीती वाटते मला."

"तू तसे भिण्याचे काहीच कारण नाही. तू या वाटेने जा तुला एक राजवाडा दिसेल. तू आत जाऊन बस. मी आलेच आंघोळ करून परत." असे सांगून शकुंतकुमारीने तिला वाट दाखविली.

ती खुजी बाई राजवाड्यात राजकुमाराच्या खोलीतच सरळ जाऊन पोचली. तिचे लक्ष भिंतीवरच्या चित्राकडे व झोपलेल्या [illegible] त्याच्या गळ्यात हार न पाहून शकुंतकुमारी-सारखेच हार व राजकुमारी यांचा परस्पर काही संबंध असावासे तिला वाटले.

तिने तो हार राजकुमाराच्या गळ्याला लावल्याबरोबर राजकुमार स्वप्नातून जागा झाल्यासारखा उठून बसला व त्या खुज्या स्त्रीचे आभार मानून म्हणाला–"तू माझा उद्धार केला आहेस. आतां मी तुझ्याशी लग्न करायला तयार आहे. मला तू पुनर्जन्म दिला आहेस. या उपकाराची फेड मी करावी म्हणतो."

ती खुजी स्त्री म्हणाली–"मी तरी एक राजकन्याच आहे. माझी दासी स्नानाला गेली आहे. थोड्याच वेळाने येईल."

[illegible] स्नान करून आल्यावर राजकुमाराला ती दासी असावीशी वाटले. पण तिचे रंगरूप पाहून त्याला आश्चर्य वाटल्याशिवाय राहिले नाही की ही खुजी राजकन्या कशी आणि ही रूपवती दासी कशी?

शकुंतकुमारीने परत आल्यावर राज-कुमार जागा असल्याचे पाहिले व ती फसल्याचे तिला कळले. ती राणी होणार होती आणि दासी झाली. खुजी तिला पाहताच राजकुमाराला म्हणाली–"ती पहा, माझी दासी!"

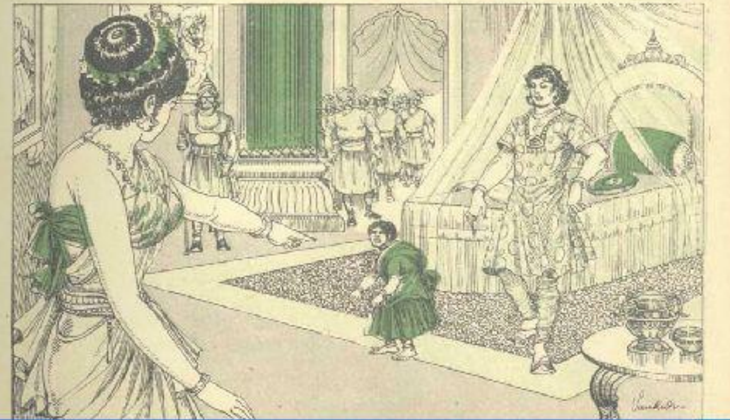
शकुंतकुमारीने खुजीवर खूप राग काढला आणि घडलेली गोष्ट राजकुमाराला सांगितली.

राजकुमार म्हणाला–"तुम्हा दोघात राणी कोण आणि दासी कोण हे मला नाही माहीत. मला पुनर्जन्म हिच्याकडून मिळाला. हिचे ऋण फेडणे माझे कर्तव्य आहे."

"परंतु मला हिने फसविले आहे. मी राणी आहे व ही खुजी दासी आहे, हे सिद्ध करून दाखविणे तितकेसे कठीण नाही. 'राणी' आणि 'दासी' अशा मी निरनिराळ्या चिठ्ठ्या तयार करून देते. नंतर डोळे मिटून चिठ्ठ्या उचलते. ज्या चिठ्ठ्या मी उचलीन त्यावरून मी राणी की दासी हे कळेल." शकुंतकुमारीने उपाय सुचविला.

राजकुमाराने तशी परीक्षा करून पाहण्यास होकार दिला.

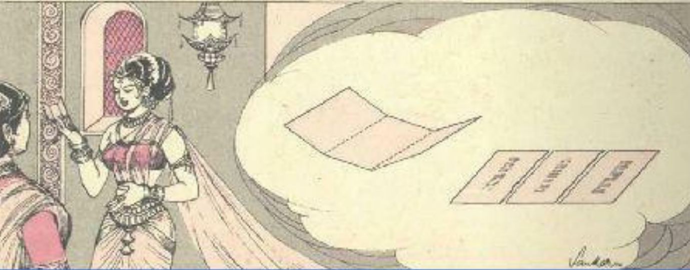

नंतर शकुंतकुमारीने काही चिट्ठ्या तयार केल्या. त्यांच्या वर 'राणी' व 'दासी' अशी निरनिराळी नावे लिहून त्या चिट्ठ्या एका पेटीत ठेवून दिल्या. नंतर डोळे मिटून तिने एकेक चिट्ठी काढली. तिने काढलेल्या सर्व चिट्ठ्यांवर 'राणी' लिहिलेले होते. उरलेल्या सर्व चिट्ठ्यांवर 'दासी' लिहिलेले होते.

ते पाहून खुजी बाई थरथर कांपू लागली व ती खोटे बोलली होती हे तिने कबूल केले. शकुंतकुमारीने तिला क्षमा केली व आपली दासी म्हणून ठेवून घेण्याचे कबूल केले. राजकुमाराचे शकुंतकुमारीशी थाटात लग्न झाले. लग्नाला वैशालीहून शकुंतकुमारीचे आईवडील आले होते. कित्येक वर्षांपूर्वी बालपणी नाहीशी झालेली मुलगी परत मिळालेली पाहून आईवडिलांना परमानंद झाला.

शकुंतकुमारीने आपली सर्व कथा आपल्या आईवडिलांना सांगितली. तिची आई [illegible] चांगलाच पराभव केलास हे खरे आहे. पण या चिट्ठ्या तू डोळे मिटून कशा काय बरोबर उचलल्यास? त्यांत नक्कीच काही तरी युक्ती असली पाहिजे. ती सांग!"

शकुंतकुमारी स्मित करून म्हणाली– "आई, तशी ती काही मोठी युक्ती नव्हती. सोयिस्कर असे बेताच्या जाड पुठ्याचे चौकोनी लांब तुकडे कातरीने कापून तयार केले. त्यांच्या मध्यभागी 'राणी' लिहून दोन्ही टोकांना 'दासी' लिहिले. नंतर प्रत्येक तुकड्याचे फाडून सारखेसारखे तीन तीन तुकडे केले. 'राणी' लिहिलेल्या तुकड्यांच्या दोन बाजू खडबडीत होतात तर 'दासी' लिहिलेल्या तुकड्यांना एक बाजू खडबडीत व एक छान कातरलेली होते. म्हणून 'राणी' लिहिलेले तुकडे दोन खडबडीत बाजूंवरून ओळखणे सोपे होते. खुजीने मला फसविले म्हणून मी तिला फसविले."

मेहनतीचे फळ

गोविंदपुर नावाच्या गावी गोपू नावाचा एक शेतकरी रहात असे. त्याचा स्वभाव थोडा तापट होता. परंतु घाम गाळून मेहनत करणारा कोणी नोकर असला की तो त्याचा फार आदर करी.

गोपूने आपल्या शेतावर काम करण्यासाठी सोमू व श्यामू नावाच्या दोघां गरीब तरुण मुलांना नोकर म्हणून ठेवले. सोमू कंबर मोडून काम करणारा इमानदार मेहनती नोकर होता तर श्यामू त्याच्या अगदी उलट आळशी लबाड होता.

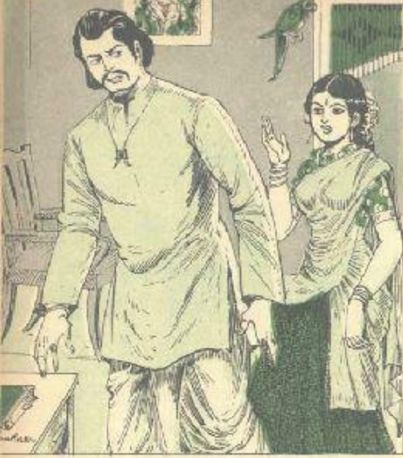
गोपूने आपल्या शेताची वांटणी करून दोघांना काम करायला सांगितले. दोघे दुसऱ्या दिवशी उजाडताच बैल व नांगर घेऊन शेतावर गेले. सोमू वेळ न घालविता काम करू लागला. श्यामू मात्र झाडाखाली पडून झोपत राहिला. संध्याकाळच्या सुमारास सोमू आपले बैल घेऊन तळ्यावर गेला. बैलांना स्वच्छ धुवून काढून त्याने स्वत:च्या अंगावरचा चिखल सुद्धा स्वच्छ धुवून काढला. त्याच वेळी श्यामू आला व त्याने बैलांच्या व आपल्या अंगावर चिखल फासून घेतला आणि सोमूच्या आधीच घरी परत आला. श्यामूला पाहून गोपूला त्याने खूप मेहनत करून काम केल्यासारखे वाटले व त्याने आपल्या बायकोला बोलावून त्याला पोटभर जेवायला वाढायला सांगितले.

त्याच सुमारास सोमू बैलांना घेऊन आला. बैलांच्या अंगाला किंवा सोमूच्या अंगाला धूळ किंवा चिखल काहीच दिसला नाही. ते पाहून याने मुळीच काम केले नाही असे त्याला वाटले.

गोपूच्या बायकोने सोमूला बेताचे जेवायला वाढले. असे कित्येक दिवस चालू होते.

गोपूची मुलगी कमला हुशार मुलगी होती. नोकर जेवायला बसले म्हणजे सोमूला

श्री गो. स. देसाई

बेताचे व श्यामूला 'ओ' येईपर्यंत आई वाढते हे ती दररोज पाही. नोकरांना ओळखण्यात बाबा चुकले तर नाहीत, अशी एक अंधुक शका तिच्या मनात आली. मनातली शंका दूर करून घेण्याच्या हेतूने कमला एक दिवशी शेतावर गेली. सोमू शेतात काम करीत होता तर श्यामू दूर झाडाखाली घोरत पडलेला दिसला.

बापासारखाच कमलाला मेहनती मजूर आवडे. तिने सोमूला हाक मारून त्याची विचारपूस केली आणि त्याचे काम पाहून तिला फार आनंद झाला. श्यामू अंगाला चिखल फासून दररोज कसा फसवितो हे तिला कळले.

म्हणाली–"बाबा! अहो शेतात सर्व काम एकटा सोमूच करतो. श्याम झाडाखाली घोरत पडलेला असतो. घरी येताना मात्र अंगाला चिखल फासून येतो. त्याला पाहून तुम्हाला वाटते की खूप मेहनत करून येतो आहे बिचारा आणि डोळे मिटून तुम्ही त्या बैलाला पोसता आहां. या उलट सोमू इतकी मेहनत करतो आहे तर त्याला पोटभर जेवायला सुद्धा मिळत नाही.

संध्याकाळी श्यामू अंगभर चिखल फासून घरी आल्यावर गोपूनं त्याला विचारल–"काय रे, तू शेतात मुळीच काम करीत नाहीस आणि चिखलमाती मात्र खूप फासून येतोस? ही फसवेगिरी माझ्याजवळ नाही चालायची!"

"मालक! कोणी तरी माझ्याविरुद्ध खोटी कागाळी केली आहे सांगाल का कोणी आपणांला सांगितल ते?" श्यामूने विचारले.

तेवढ्यात सोमू पण शेतावरून परत आला. त्याला गोपूने विचारले–"काय रे सोमू? हा श्यामू शेतात काम करतो का?"

"मी नाही पाहिल मालक त्याला काम करताना." सोमू म्हणाला

"मग तू इतके दिवस ही गोष्ट मला कां नाही रे सांगितलीस?" गोपूने विचारले.

मी सांगितले नाही. त्याच्यावर नजर ठेवायला आपण कधी सांगितले होते का?" सोमूने विचारले.

गोपू श्यामूकडे वळून म्हणाला–"श्यामू! तुझी ही फसवेगिरी माझी मुलगी कमला स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहून आली आहे!"

श्यामू थोडादेखील न घाबरता म्हणाला–"मालक! बोलू नये ते मला बोलावे लागणार आहे. प्रथम माफ कराल तरच बोलेन."

"बोल, बोल! काय सांगायचे ते!" गोपू म्हणाला.

खरी गोष्ट अशी आहे मालक, आपल्या मुलीला सोमूजवळ सलगी करून बोलताना मी पाहतो. पण मालकासमोर कसे बोलायचे म्हणून मी कधी तोंड उघडले नाही. मी त्यांच्या विरुद्ध काही बोललो तर बिंग बाहेर पडेल म्हणून दोघांनी हे कारस्थान केले आहे." श्यामू म्हणाला.

गोपू स्वभावाचा तापट होताच. मागेपुढे त्याने काही पाहिले नाही आणि सोमूला एक काठी घेऊन झोडपून काढले. नंतर कमलाला म्हणाला–"पुन्हा कधी तुला शेताकडे वळलेली पाहिली की तंगड्याच तोडीन, लक्षात ठेव!"

त्या दिवशी सोमूला जेवायला वाढू नकोस असे त्याने बायकोला बजावून सांगून ठेवले.

त्याने मारलेली थाप फुकट न गेल्याचे समाधान श्यामूला झाले.

श्यामूने सर्व खोटे सांगितले होते. परंतु तेवढ्याने कमलाचे मन बिलकुल पालटून गेले. सोमूच्या विषयी तिच्या मनात प्रेमांकुर नव्हता तो रुजला व त्याबरोबर दया व सहानुभूति उत्पन्न झाली. त्यादिवशी रात्री कोणाला काही सांगितल्याशिवाय ती जेवण घेऊन सोमू झोपला होता तेथे गेली आणि त्याला तिने जेवून घ्यायला सांगितले. नंतर परत येऊन रात्रीच तिने आईला सोमू खरा असल्याचे व श्यामू लबाड असल्याचे पण सांगितले आणि म्हणाली–"बाबा! त्याच्या बोलण्यावर विश्वास करून मला वाटेल ते बोलले आणि सोमूला विनाकारण त्यांनी बडविले."

[illegible] पूर्ण विश्वास बसला. मुलगी कधी तिच्याजवळ खोटे बोलली नव्हती. दुसऱ्या दिवशी दोघे नोकर कामावर निघून गेल्यावर ती नवऱ्याला म्हणाली–"तुम्ही दोघां नोकरांना काम वांटून दिलेत आणि मी दररोज त्यांना खायला घालते. कोणी किती काम केले आहे, एकदां पाहून नको का यायला?"

बायकोने सांगितलेली गोष्ट गोपूला पटली. तो त्याप्रमाणे दुपारच्या सुमारास शेतावर गेला. सोमू स्वत:च्या शेतात लक्षपूर्वक काम करीत होता. श्यामू झाडाखाली घोरत पडला होता. मुलीने सांगितले ते अक्षरश: खरे दिसले त्याला. आपण केवढी मोठी चूक केली. एका गरीब निरपराध नोकराला मारले. चोराला सोडून संन्याश्याला बडविले.

गोपू पश्चात्ताप करीत घरी परतला आणि आपली चूक बायकोजवळ कबूल करून म्हणाला–"या चूकीचा सुधार कसा काय करायचा, सांग, पापाचे प्राय:श्चित्त झालेच पाहिजे!"

"मी आता काय सांगू? तुम्हीच घाईत काही तरी करून बसता आणि मग पश्चात्ताप करीत बसावे लागते. सोमू आपल्या घरच्या माणसासारखा आहे. [illegible]. तुम्ही एवढे मारलेत, पण उलट एक शब्ददेखील तोंडाबाहेर काढला का त्याने? आपल्याला मुलगा नाही. मुलीला कोठे तरी पाठवावी लागणार. त्यापेक्षा सोमूशी लग्न करून देऊ म्हणजे मुलगी घरी राहील व घरजांवई मिळेल!"

बायकोने सुचविले ते ऐकून गोपूच्या मनाचे समाधान झाले. संध्याकाळी दोघे नोकर घरी परत आले तेव्हां गोपू श्यामूला म्हणाला–"अरे, आज आतां तू सोमूला तेल लावून चांगली मालीश कर आणि त्याला ऊन पाण्याने आंघोळ घाल!"

"काय म्हणता? मी तेल लावून मालिश करू म्हणता? एवढा दमून भागून आलो आहे. मला नाही होणार हे काम!" श्यामू म्हणाला.

"तोंड बंद कर, नाही तर दांत पाडीन. मी सांगितले ते मुकाट्याने कर." गोपू दरडावून म्हणाला.

श्यामू मालकाचा आवाज ऐकून घाबरला व मुकट्याने त्याने सांगितल्याप्रमाणे सोमूला तेल लावून आंघोळ घातली. सोमूला ते सर्व काय चालू आहे, कळेना.

आंघोळ वगैरे झाल्यावर गोपूने सोमूला घरात बोलाविले आणि आपल्या बरोबर जेवायला बसायला सांगितले. सोमू त्याच्याकडे घाबऱ्या नजरेने पहात असलेला पाहून गोपू म्हणाला–"अरे असा चकित होऊन काय पाहतो आहेस? अरे, तू जांवई होणार आणि असे घाबरून कसे रे चालेल?"

हळुहळू सर्व परिस्थिति सोमूच्या लक्षात आली.

नंतर सुमुहूर्तावर सोमू व कमला दोघांचा विवाह समारंभ मोठ्या थाटाने पार पडला.

श्यामूचे डोळे उघडले. मेहनतीचे फळ मिळाल्याशिवाय रहात नाही. तेव्हांपासून तो अंग मोडून काम करू लागला. त्याच्यात झालेला बदल पाहून गोपूने त्याचा पगार वाढविला.

रानटी असभ्य

फार पूर्वी बगदाद येथे अहमद नामक खलीफाचे राज्य होते. अनेक देश जिकून आपले साम्राज्य सर्व पृथ्वीवर व्हावे असे त्याला वाटे. त्याला मेहेर नावाची एक मुलगी होती. तिला बापाची ही राक्षसी महत्वाकांक्षा मुळीच आवडत नसे. बापासमोर बोलण्याची छाती तिला होत नव्हती.

खलीफाने मुलीचे लग्न करण्याचे ठरविले, ते ऐकून कित्येक तरुण सुलतान व शाहजादे यांच्यात खलीफांच्या मुलीशी लग्न करण्यास जणुकांहीं चढाओढच सुरू झाली.

मेहेर आपल्या वडिलांना म्हणाली– "बाबा! मी आपल्या आज्ञेबाहेर नाही. परंतु माझी एक विनंती आहे. माझ्याशी लग्न करण्याची इच्छा असणाऱ्या तरुणाने माझ्या एका प्रश्नाचे समाधानकारक उत्तर दिले पाहिजे." खलीफाने ती अट मान्य केली व तसे जाहीर केले.

मेहेरने विचारलेल्या प्रश्नाचे बरोबर उत्तर न देऊ शकल्यास मान खाली होईल असे वाटून बहुतेक सर्व तरुणांनी तिच्याशी लग्न न करण्याचा निश्चय केला. परंतु रजाक नांवाचा एक तरुण राजकुमार मेहेरच्या प्रश्नाचे उत्तर द्यायला तयार झाला.

सर्व वडीलधाऱ्या मंडळींसमक्ष मेहेरने रजाकला प्रश्न विचारण्यापूर्वी संदर्भ कळावा म्हणून गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

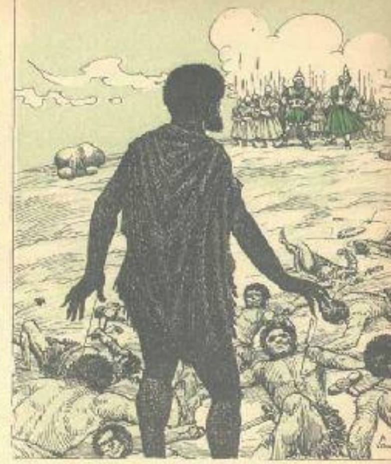
"पूर्वी कधी इजिप्त देशात अब्दुल समद नांवाचा बादशाह राज्य करीत असे. आपले साम्राज्य वाढविण्याची महत्वाकांक्षा त्याच्या मनात होती. म्हणून त्याने आपले सैन्य वाढविले आणि एका मागून एक देश जिकण्यासाठी निघाला. आफ्रीका खंडातले अनेक सुलतान त्याचे मांडलिक व्हायचे कबूल करून खंडणी देऊ लागले.

"परंतु अब्दुलचे वर्चस्व मान्य करण्यास तयार नसलेला बेट्सूफा नावाचा एक सुलतान होता. तो अब्दुलशी युद्धास तयार झाला. त्याचे राज्य डोंगराळ प्रदेशात होते आणि त्याचे सैनिक म्हणजे रानात राहणारे रानटी जातीचे लोक होते. ते झाडीतून दऱ्याखोऱ्यातून येऊन छापामारीत व अब्दुलच्या सैन्याला 'त्राहित्राहि' करून सोडीत. समोरासमोर युद्धाला न कधीच उभे रहात नसत.

"खरोखर पाहिल तर बेट्सूफाचे राज्य जिंकून अब्दुलला काही फायदा नव्हता. परतु एका सामान्य सुलतानाने आपले वर्चस्व न मानता आपणास आव्हान करावे हे अब्दुलला मळीच मान्य नव्हते. म्हणून त्याने आपल्या सैन्याला सर्व जंगल छाटून आग लावून टाकण्यास सांगितले.

"सर्व जगली प्रदेश उघडा वृक्षहीन झाल्यावर बट्सूफाला समोरासमोर युद्ध करण्याव्यतिरिक्त उपाय उरला नाही. त्यात इजिप्तच्या सैन्याला जय मिळाला. बेट्सूफाच्या सैन्याची कत्तल झाली आणि प्रेतांचे ढीग जागोजागी पडले.

"बट्सफा जिवत अगर मृतावस्थेत कोठे सापडेल या विचाराने अब्दुलने सर्व प्रेताचे ढीग हुडकून पाहिले. एकाएकी प्रेताच्या एका ढिगातून एक काळी भयकर आकृती उभी राहली आणि श्र अतरिक्षाकडे पाहू लागली.

"हा कोण बुवा ' असे अब्दुलने आपल्या सेनापतीला विचारले.

"तो म्हणाला–आफ्रिकेतील जंगलात नरमांसभक्षक रानटी जातीचे लोक राहतात. हा त्यांच्याच पैकं कोणी प्रेते फाडून खायला आला असावा.

"अब्दुलने त्या नरमांसभक्षकाला विचारले–'काय रे, तुला हवी तितकी प्रेते येथे पडलेली आहेत ती उचलून घेऊन जाण्या ऐवजी तू असा प्रेतामध्ये उभा राहून दूर अंतरिक्षाकडे पाहता आहेस?'

"या सर्वांना खाण्यासाठी ठार करणारा रानटी राक्षस कोण आहे, हे पहात होतो. मला तर एकच एक प्रेत लागते. त्याला विचारून प्रेत घेऊन जायला नको का?" असे तो भयंकर काळी आकृतीवाला म्हणाला.

अब्दुल, खूप जोराने हसून म्हणाला– 'या सर्वांना ठार करणारा हा काय मी उभा आहे तुझ्यासमोर! पण खायला नव्हे.'

"तो काळी आकृतीवाला चकित होऊन विचारू लागला–'खायला नाही, तर तू इतक्याजणांना कशासाठी ठार केलेस?'

सुलतान ते ऐकून आपल्या सेनापतीला म्हणाला–'पाहिलेस, आहे की नाही रानटी माणूस! याला समजावून सांगणे आपल्याला शक्य आहे का?"

"तो काळी आकृतीवाला खदखदां हसत तेथून दूर निघून गेला."

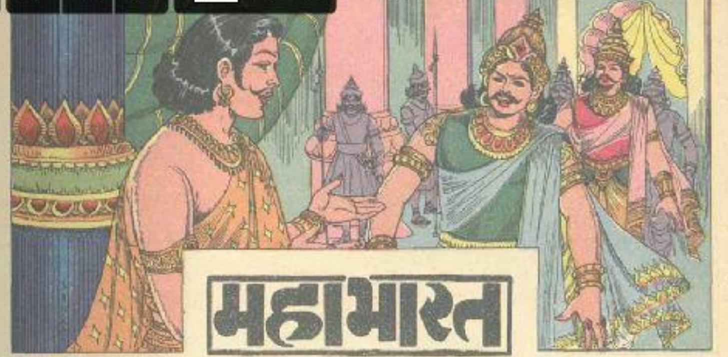
येथवर गोष्ट सांगून मेहेरनें रजाकला विचारले–"तो काळी आकृतीवाला खदखदां कां बरे हंसला असावा?"

रजाक म्हणाला– रानटी जातीचा म्हणून मानला जाणारा तो काळी आकृतिवाला असभ्य माणूस भूक लागल्याशिवाय माणसाला ठार करीत नाही. परंतु आपल्याला सभ्य म्हणविणारा अब्दुल फक्त मुलुख जिकण्याच्या महत्वाकांक्षेने सहस्रावधि माणसांची कत्तल करतो. या दोघामध्ये खरा सभ्य कोण व असभ्य राक्षस कोण हे ओळखणे कोणाला ही अशक्य आहे का, असा विचार करून तो काळी आकृतिवाला हसला."

रजाकने दिलेले उत्तर समाधानकारक असल्याचे मेहेर त्याला म्हणाली. त्या दोघांचे यथासमयी लग्न झाले.

मेहेरने सांगितलेली गोष्ट ऐकून व तिने विचारलेल्या प्रश्नाचे रजाकने दिलेले उत्तर ऐकून मेहेरच्या बापाचे मन पालटले. त्याने आपल्या मनातली राक्षसी महत्वाकांक्षा काढून टाकली. अशा तऱ्हेने मेहेर चातुर्याने आपल्या बापाच्या मनात पालट घडविण्यास यशस्वी झाली.

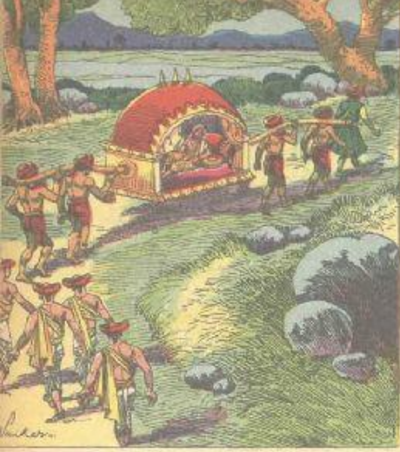

कृष्ण द्वारकेला निघून गेल्याबरोबर उपप्लाव्य येथे धर्मराज आणि विराट राजा युद्धाच्या तयारीला लागले. विराट राजाने व द्रुपदाने सर्व राजांकडेसंदेश पाठविले. संदेश मिळाल्यावर अनेक राजे व महाराजे पांडवांवर त्यांचे जे प्रेम होते त्यामुळे म्हणा किंवा द्रुपद व विराट राजाविषयी त्यांच्या मनात जो आदर होता त्यामुळे म्हणा, उपप्लाव्य नगरी येऊ लागले.

इकडे युद्धाची तयारी चालू असल्याचे कळल्यावर धृतराष्ट्राच्या दुर्योधनादि मुलांनी देखील आपापल्या नातेवाईक राजांकडे व मित्रमंडळींकडे संदेश पाठवायला सुरवात केली. अशा तऱ्हेने कौरवपांडवांमध्ये होणाऱ्या भावी युद्धासाठी देशभर हालचाली सुरू झाल्या. मोठमोठ्या सैन्यांच्या पदाघाताने सारी पृथ्वी हादरून गेली.

मध्यंतरी द्रुपद राजाने आपल्या पुरोहिताला कौरवांकडे शिष्ठाईसाठी पाठविण्याचे ठरवून त्याला सर्व गोष्टी नीट समजावून सांगितल्या. म्हणाला–"मित्रा! तू हुशार व शाहणा आहेस. धृतराष्ट्र आणि धर्मराज दोघांना तू चांगला ओळखतोस. कौरवांनी पांडवांना कसे फसविले हे तुलाच काय, धृतराष्ट्राला पण माहीत आहे. विदुराने धृतराष्ट्राला किती समजावून सांगितले की हे द्यूत खेळणे हिताचे नाही, परंतु आपल्या मुलांच्या हट्टाला बळी पडून त्याने द्यूत खेळण्यास धर्मराजाला निमंत्रण पाठविले. पांडवांना कोणत्याही परिस्थितीत राज्य परत

करावयाचे नाही हे कौरवांनी मनात निश्च-पूर्वक ठरविले आहे. तेव्हां तू धृतराष्ट्राला त्याच्या कर्त्तव्याची जाणीव करून दे. या कामी विदुराची तुला मदत मिळेल. तू पांडवांच्या न्याय्य हक्काची व जाणीव कौरवांच्या पक्षातील लोकांना करून होऊन युद्ध करणे बरोबर होईल की नाही याविषयी त्यांच्या मनात द्विधा उत्पन्न करणे तुझे पहिले कर्त्तव्य आहे असे समज. तुला दुर्योधनाची भीती वाटण्याचे कारण नाही. कारण राजदूत हा अवध्य असतो. याशिवाय तुझ्या पांढऱ्या केसांचा आदर तरी तो करीलच." त्यानंतर द्रुपद राजाचा पुरोहित आपल्या शिष्य मंडळींसह हस्तिनापूरला निघाला.

दूत पाठविले परंतु कृष्णाकड स्वतः अर्जुन गेला. हेरांकडून पांडवांच्या हालचाली विषयी कळताच दुर्योधन द्वारकेला गेला. अर्जुन व दुर्योधन एकाच दिवशी द्वारकेला येऊन पोहोचले"

दोघे कृष्णाच्या राजवाड्यात पोचले त्यावेळी कृष्ण झोपलेला होता. कृष्णाच्या डोक्याकडच्या बाजूला बसायला चांगलीशी जागा पाहून घाईघाईने दुर्योधन जाऊन बसला दुर्योधनाच्या पाठोपाठ अर्जुन कृष्णाच्या शैयागृहात आला आणि हात-जोडून कृष्णाच्या पायाच्या बाजूला जाऊन उभा राहला

थोड्या वेळाने झोप मोडल्यावर कृष्णाची नजर प्रथम अर्जुनावर पडली व त्यानंतर बाजूला बसलेल्या दुर्योधनाला त्याने पाहिले. दोघांना कुशल वार्ता विचारून व यथोचित अतिथि सत्कार करून कृष्णाने येण्याचे कारण विचारले.

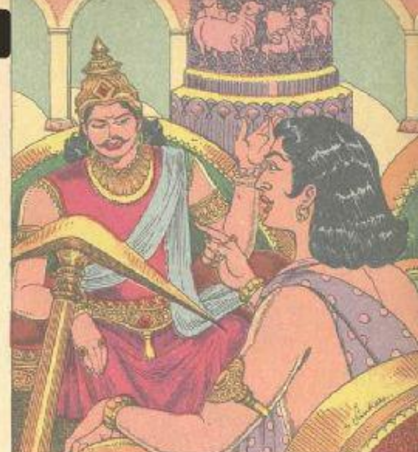
दुर्योधन स्मित करून म्हणाला–"कृष्णा, आमच्या दोघांचे आपसांत जे युद्ध होणार आहे त्यात तुझ्या मदतीची अपेक्षा ठेवून मी आलो आहे. तुझे आम्हां दोघांशी जे नाते आहे ते सारखेच आहे. मी प्रथम तुझ्याकडे आलो आहे. म्हणून तू मलाच मदत केली पाहिजेस!"

आधी आलास हे मान्य, पण मी पहिल्याने अर्जुनालाच पाहिले. म्हणून मी दोघांना मदत करणार आहे. तुझ्याहून अर्जुन वयाने लहान आहे, म्हणून प्रथम तोच काय हवं ते मागून घेईल. माझ्यासारखे दहा लक्ष योद्धे माझ्या सैन्यात आहेत. ते सर्व एका बाजूला व मी एकटा दुसऱ्या बाजूला. मात्र मी हातात शस्त्र धारण करणार नाही, सल्ला देईन–'गोष्टी सांगेन युक्तिच्या चार!' तेव्हां अर्जुना! तू सांग तुला काय पाहिजे?"

अर्जुनाने एकट्या कृष्णाला मागून घेतले व दुर्योधनाने आनंदाने यादव सैन्य मागून घेतले. त्यानंतर तो बलरामाकडे गेला आणि मदत करण्यास विनंती केली.

बलराम त्याला म्हणाला–"दुर्योधना, तुला माहीतच आहे, मी विराट नगरीत लग्नाला गेलो होतो तेव्हां मी तुम्हां दोघां-कडे समान दृष्टी ठेवून विचार करतो असे सांगितले होते. परंतु त्या गोष्टीवर माझे व कृष्णाचे एक मत होऊ शकले नाही. कोणत्याही पक्षाला मदत न करण्याचे मी तेव्हांच ठरविले. तुला माझ्या एकट्याच्या मदतीने मिळणार तरी काय?"

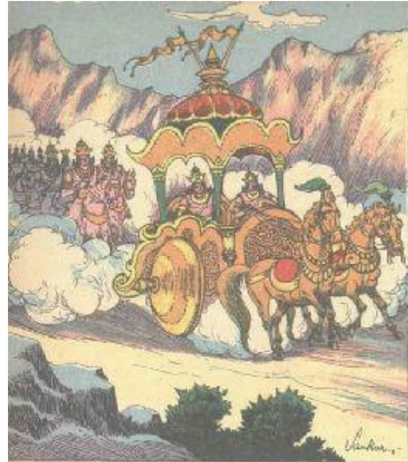
दुर्योधन बलरामा आनंदाने कडकडून भेटला व आता विजयश्री आपल्याच गळ्यात माळ घालणार असे मनातल्या मनात म्हणत

कृतवर्माकडे मदत मागायला गेला. दुर्योधनाला कृतवर्माने एक अक्षौहिणी सैन्य दिले. दुर्योधन अशा तऱ्हेने आपले काम पूर्ण झाल्याचे मानून हस्तिनापूरला आनंदाने परतला.

दुर्योधन निघून गेल्यावर कृष्णाने अर्जुनाला विचारले–"काय रे, मी शस्त्र धारण करणार नाही असे सांगितले होते तरी तू मलाच का मागून घेतलेस?"

अर्जुन म्हणाला–"कृष्णा! तू आपले एवढे मोठे सैन्य म्हणालास, परंतु त्या सैन्याला तू एकटा जिंकू शकशील हे का मला माहीत नाही? तू युद्ध केलेस आणि जय मिळविलास तर कीर्ति तुलाच मिळेल,

मला काय मिळणार? मला कीर्तीचा लोभ आहे, म्हणून तर तू शस्त्र धारण करणार नाहीस हे ऐकून मी तुला मागून घेतले. पण एक मदत मात्र तू केलीच, पाहिजेस. तू माझे सारथ्य कर तू सारथ्य केलेस तर हे कौरवांचे असंख्य सैन्यच नव्हे, देवासुर एक होऊनमाझ्याशी युद्धाला आले तरी मी त्यांना जिंकू शकेन. माझी हो एवढी इच्छा पुरी कर, 'नाही' म्हणू नकोस!

"मी तुझी ही इच्छा पुरी करायला तयार आहे!" असे वचन देऊन कृष्णाने अर्जुनाला निरोप दिला.

मद्र देशाचा राजा शल्य नकुलसहदेवांचा मामा होता. त्याला पांडवांनी पाठविलेला

एक अक्षौहिणी सैन्य आणि आपले महारथी पुत्र सर्वांना बरोबर घेऊन निघाला. मद्र देशाचे वस्त्रालंकार, वाहने व रथ सर्व दिसायला गमतीदार होते.

शल्य पांडवांच्या मदतीला निघाला असल्याची गोष्ट हेरांकडून कळल्यावर दुर्योधनाने आपल्या लोकांना पाठवून तेथे शल्य ससैन्य पडाव टाकीत आला तेथे, त्याच्या उतरण्याची उत्तम सोय करून दिली. पंचपक्वान्ने तयार करवून जेवणाची उत्तम सोय केली आणि करमणुकीची पण सोय केली. शल्याचा प्रवास फार सुखाचा झाला. ही सर्व व्यवस्था धर्मराजाने आपल्यासाठी केली आहे असे समजून तो म्हणाला–"ही सर्व व्यवस्था ज्यांनी केली आहे त्यांना बोलावून घेऊन या. ते मागतील ते मी त्यांना देणार आहे."

शल्याशेजारीच गुप्तपणे बसलेला दुर्योधन समोर येऊन उभा राहिला. शल्याने त्याचा यथोचित सत्कार करून विचारले–"काय रे हवे आहे तुला? काय वाटेल ते मागून घे. मी ते देण्याचे वचन देतो."

दुर्योधन लगेच म्हणाला–"महाराज! माझ्या सैन्याचे एक सेनापतिपद आपण स्वीकारावे." शल्य होकार देत म्हणाला– "दुर्योधना! आतां तू प्रथम हस्तिनापूरला

आहे त्याच्याजवळ माझे तसे काम ही आहे त्याची भेट घेऊन व त्याच्याजवळ जे बोलायचे आहे ते बोलून मी तुझ्याकडे येतो."

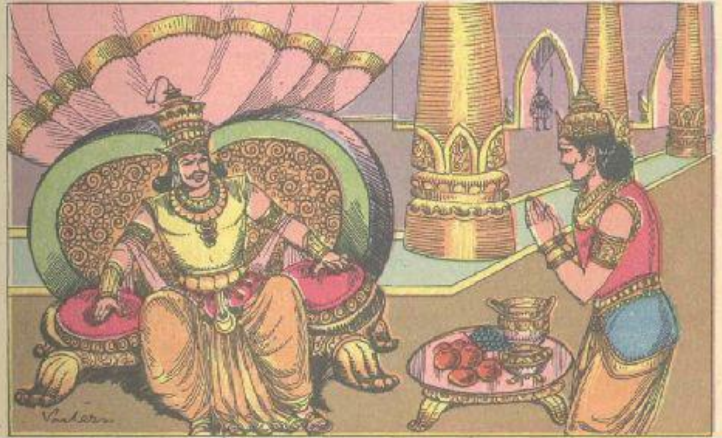
"धर्मराजाला भेटून लवकर यावे महाराज! आमचा विजय आपल्याच हातात आहे." दुर्योधन म्हणाला आणि शल्याचा निरोप घेऊन हस्तिनापूरला परत आला.

त्यानंतर शल्य उपप्लाव्य नगरी पांडवांच्या शिबिरात जाऊन पांडवांना भेटला. धर्मराजाने त्याचे सर्व प्रकारे आदरातिथ्य केले. शल्य नकुलसहदेवांना प्रेमाने भेटला व जवळ बसायला सांगून धर्मराजाला म्हणाला–"ईश्वरकृपेने तुम्ही सर्व अरण्यवास पूर्ण करून सुखरूप परत आलात.

त्यातल्या त्यात अज्ञातवासाचा काळ तुम्हांला फार कष्टात काढावा लागला. राज्य घालवून बसल्यावर दुःख नाही तर सुख मिळणार आहे का? कौरवांचा पराभव करून तू सुखी होशील. तुला राज्यप्राप्ती होईल. तुम्हां सर्वांना सुखी पाहून मला परमानंद झाला."

नंतर शल्याने वाटेत दुर्योधनाची व त्याची कशी भेट झाली. त्याने किती उत्तम प्रकारे त्याच्या आतिथ्याची व्यवस्था केली होती व दुर्योधनाला मदत देण्याचे कसे वचन द्यावे लागले हे देखील सांगितले.

सर्व ऐकून घेऊन युधिष्ठिर म्हणाला– "महाराज! आपण ठरविलेत त्यात काही गैर नाही. चित्त प्रसन्न करणाऱ्याची इच्छा

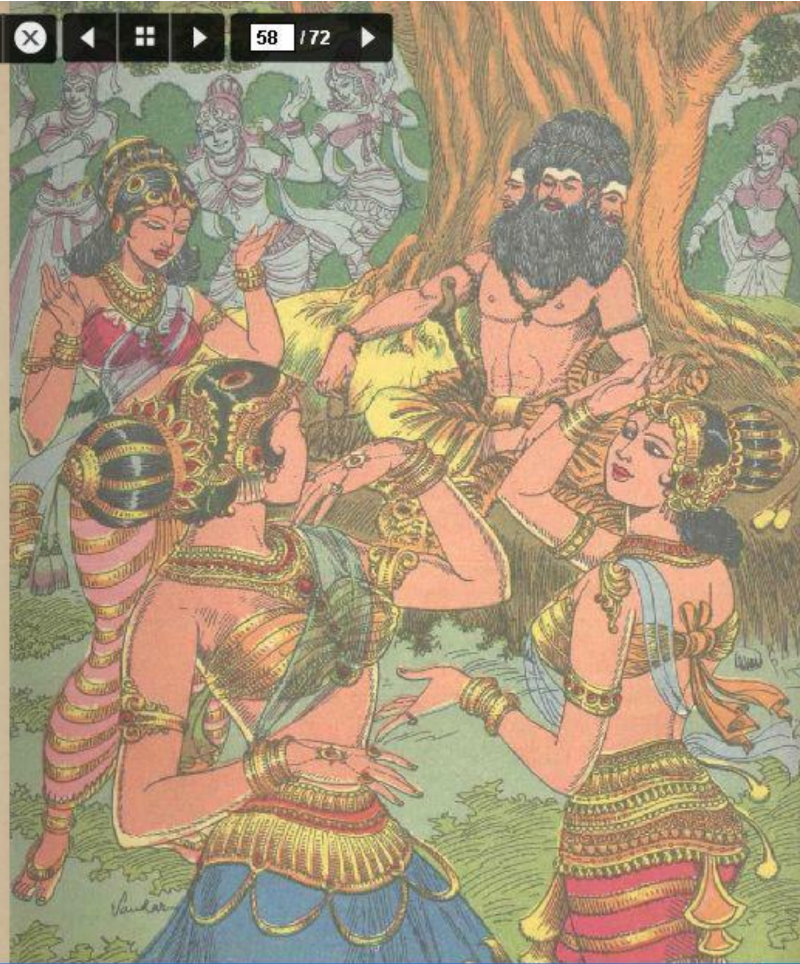
पूर्ण करणे हे थोरांचे लक्षणच आहे. तरी पण माझ्यावर आपण असाच एक उपकार केला पाहिजे. आपण युद्धविद्येत कृष्णा-सारखेच योग्य व चतुर आहां. कर्णार्जुनांचे युद्ध होईल त्या वेळी आपणास कर्णाचे सारथ्य करावे लागेल, यात मला थोडी देखील शंका नाही. कारण अर्जुनाचे सारथ्य कृष्ण करणार आहे. त्याच्या बरोबरीचे सारथ्य करू शकणारा कौरवांच्या सैन्यात आपणांशिवाय दुसरा कोणी नाही. कर्णाचे सारथ्य करीत असतां आपण अर्जुनाचे रक्षण करावे आणि कर्णाचा युद्धोत्साह भंग होईल असे काहीतरी करावे, एवढीच आपणांजवळ विनंती आहे."

इतकी काळजी करण्याचे वास्तविक काहीच कारण नाही. संधी मिळेल त्या वेळी दुष्ट कर्णाला कसा धडा शिकवायचा ते मी पाहून घेईन आणि अर्जुनाला विजय प्राप्ती मिळेल असाच वागेन."

युधिष्ठिराला व पांडवांना जे कष्ट सहन करावे लागले होते त्याविषयी सहानुभूतीचे दोन शब्द बोलून इंद्राला देखील राज्यच्युत झाल्यानंतर ज्या तऱ्हेचे करावे लागले होते त्याचे वर्णन करीत शल्य म्हणाला–

"मागे त्वष्ट प्रजापतीने इंद्राशी वैर करून त्याला जिंकण्याच्या हेतूने विश्वरूप नावाच्या एका राक्षसाची सृष्टी केली. विश्वरूपाला तीन डोकी होती. या त्रिशिर राक्षसाने इंद्राला जिंकण्याचे ठरवून तपश्चर्या यशस्वी झाली तर इंद्रासन तो बळकावील या भीतीने इंद्राने त्याची तपश्चर्या भंग करण्यासाठी एकीहून एक सुंदर अशा अप्सरा पाठविल्या. परंतु विश्वरूपाची तपश्चर्या भंग झाली नाही.

तेव्हां इंद्राने स्वतः जाऊन वज्रा-युधाचा प्रहार केला आणि विश्वरूपाला ठार केले. म्हणून भीती उरली नाही. परंतु थोड्याच काळानंतर इंद्रावर त्याहून मोठे एक संकट आले.

इंद्राने आपल्या मुलांचा वध केला या गोष्टीचा त्वष्ट प्रजापतीला भयंकर राग आला व त्याने वृत्रासुर नांवाच्या आणखी एका राक्षसाची सृष्टी केली. प्रलयकाळासारखा महाप्रतापी वृत्रासुर पित्याच्या आज्ञेने स्वर्गावर चालून गेला आणि त्याने इंद्राला युद्धासाठी आव्हान केले. त्याने इंद्राच्या अस्त्राची पर्वा केली नाही व इंद्राला गिळून टाकले. परंतु वृत्रासुराला जांभई आल्याबरोबर इंद्र त्याच्या पोटांतून बाहेर निघून आला आणि इंद्राशी युद्ध करण्याचा विचार सोडून पळून गेला.

त्यानंतर इंद्र सर्व देवांना बरोबर घेऊन वैकुंठलोकी विष्णूकडे गेला आणि त्याच्यावर आलेल्या संकटांतून मुक्तीचा उपाय सुचविण्यास विनंती केली.

विष्णु म्हणाला–"इंद्रा! वृत्रासुराचा वध आतांच होणे शक्य नाही. प्रथम त्याच्याशी सख्य करून घे." विष्णूने तसा सल्ला दिल्यानंतर सप्तर्षी वृत्रासुराला जाऊन भेटले व म्हणाले–"वृत्रासुरा! तुला [illegible] शकणार नाहीस. तेव्हां दोघे संधी करून घ्या आणि सुखाने राज्य करा."

वृत्रासुराने इंद्राशी मैत्री करून घेतली आणि त्याच्याशी प्रेमादाराने बोलला व वागला. परंतु इंद्र वृत्रासुराला स्वर्गातून हुसकावून लावण्यासाठी व त्याचा वध करण्यासाठी संधी पाहू लागला. एकदा वृत्रासुर एकटा समुद्रकाठी हिंडायला गेला असतां इंद्राने त्याला गाठले व त्याच्यावर वज्रप्रहार करून त्याला ठार केले.

विश्वरूपाचा वध करून वृत्रासुराचा वध केल्यावर इंद्राला वाटू लागले की त्याने केलेली सर्व पापे त्याला पचली आणि कोणाचीही पर्वा न करता तो मनाला वाटेल तसा हिंडू फिरू लागला. इंद्रामध्ये आलेला हा बदल पाहून इंद्रपदाला आणखी कोणी योग्य आहे का महर्षी विचार करू लागले. त्यांनी नहुराजाला भेटून इंद्रपदवी स्वीकारण्यास व त्रिलोकावर राज्य करण्यास विनंती केली.

शिवपुराण

[२१]

स्वायंभू मनूच्या काळातील ही गोष्ट आहे. लागोपाठ साठ वर्षे पाऊसच पडला नाही आणि दुष्काळामुळे हा:हाकार उडून गेला. माणसे पटापट मरू लागली आणि जिकडे पहावे तिकडे मेलेली जनावरे पडलेली दिसत. तेव्हां सृष्टीकर्त्या ब्रह्मदेवाने पुन्हां सृष्टी स्थिर करण्याचा मनाशी निश्चय केला.

मनुवंशात जन्मलेला रिपुंजय नांवाचा एक सद्गुण संपन्न असा क्षत्रिय वीर होता. ब्रह्मदेव त्याला म्हणाला–"बाळा! मी तुला या सर्व जगाचा अधिपति नेमतो. तू दिवोदास ही उपाधि धारण करून या पृथ्वीवर राज्य कर. वासुकीची मुलगी अनंगमोहिनीशी तुझा विवाह होईल."

ते ऐकून रिपुंजय ब्रह्मदेवाला म्हणाला–"आजोबा! मला एक वर आपण देऊ शकलात तर ही सर्व जबाबदारी मी आनंदाने शिरावर घेईन. भूलोकात पाताळ किंवा स्वर्गलोकातला कोणी येऊन राहता कामा नये!"

ब्रह्मदेवाने तो वर मान्य करून काशी विश्वेश्वराला ती गोष्ट कळविली. विश्वेश्वराने रिपुंजयचा राज्याभिषेक करून दिला आणि कैलासलोकी निघून गेला. रिपुंजय 'दिवोदास' ही उपाधि धारण करून राज्य करू लागला. त्याने देव किंवा दानव कोणी पृथ्वीवर रहायला परवानगी नसल्याची दवंडी पिटविली.

दवंडी ऐकून देव काशीविश्वनाथाकडे आले. त्यांना शंकर म्हणाला–"ब्रह्मदेवाने

शेवटच्या मलपृष्ठावरील चित्र

मला विचारूनच दिवोदासला वर दिला होता. आपण मंदर पर्वतावर जाऊन राहू या."

जगात देवांचे नाव उरले नाही. दिवोदासने काशी येथे आपली राजधानी स्थापन करून आठ हजार वर्षे निर्विघ्न राज्य केले. दीर्घ कालपर्यंत या पृथ्वीला जन्मभूमी मानून जें देव व दानव या पृथ्वीवर रहात होते ते दिवोदासच्या आज्ञेप्रमाणें राबूं लागले.

अगदी अशक्य झाले तेव्हां देवांनी आपले गुरु बृहस्पती याला विचारले,–"गुरुवर्य! दिवोदासला राज्यभ्रष्ट कसे करावयाचे, हे सांगण्याची कृपा करावी!"

बृहस्पती म्हणाला–"अग्नी, वायु व वरुण आपल्या पैकीच तर आहेत. त्यांनी

पृथ्वीवरचे जीवन अस्तव्यस्त होऊन जाईल. प्रथम अग्नीने असहकार करावा."

काशीत कोठेच चूल पेटली नाही. दिवोदासला सूर्यप्रकाशाच्या मदतीने अन्न मिळाले. दिवोदासच्या भोजनाची व्यवस्था झाली, परंतु प्रजा उपाशी होती. ती गोष्ट ऐकून दिवोदास म्हणाला–"हा सर्व गोंधळ देवांनी केलेला आहे. तुम्ही भिण्याचे मुळीच कारण नाही. मी तपोबलाने तुम्हांला अग्नी, वायु व वरुण यांची प्राप्ती करून देतो." असे सांगून त्याने त्याप्रमाणे करून ही दाखविले. देवांच्या माना खाली झाल्या.

परंतु शंकराला काशी सोडून जावे लागले, याचे फार वाईट वाटत होते. दिवोदासाचे राज्य नष्ट व्हावे असे त्याला वाटू लागले त्याने चौसष्ट योगिनींना बोलाविले व म्हणाला–"तुम्ही वेष पालटून काशीला जा आणि तेथील स्त्रियांचे पातिव्रत्य भंग होईल व पुरुषांची धर्मबुद्धी नष्ट होईल असे काही तरी करा. त्या शिवाय दिवोदास राज्यभ्रष्ट होणार नाही."

चौसष्ट योगिनींनी शंकराच्या आज्ञे-प्रमाणे केले. परंतु शंकराने सांगितलेले काम मात्र पूर्ण झाले नाही. तेव्हां शंकराने सूर्याला काशीला जाऊन दिवोदासला धर्मच्युत करण्यास सांगितले."

दिवोदासच्या हातून कोठे काही धर्मलोप होतो आहे का फार बारकाईने पाहू लागला. दिवोदासाच्या हातूनच काय, त्याच्या प्रजेच्या हातून ही पापकार्य घडलेले सूर्याला दिसले नाही. काम पुरे झाल्याशिवाय जाणे बरे वाटले नाही म्हणून सूर्य काशीलाच राहला.

त्यानंतर शंकराने ब्रह्मदेवाला पाठविले. म्हणाला–"मी दिवोदासाचे पतन व्हावे या हेतूने चौसष्ट योगिनींना आणि त्यानंतर सूर्याला पाठविले. काम पुरे न झाल्यामुळे सर्वच काशीला अडकून राहले आहेत. तेव्हां आतां तू जा."

ब्रह्मदेव वृद्ध ब्राह्मणाचे रूप घेऊन काशीला दिवोदासाच्या दरबारात गेला. त्याने राजाला आशीर्वाद दिला व म्हणाला–"आपली अनुज्ञा असेल तर यज्ञकार्य सुरू करावे म्हणतो. परंतु काशीला विश्वेश्वरच नाही, म्हणून काशी नगराचा ऱ्हास होत आहे. शंकराचे आवाहन करणे बरोबर होईल."

दिवोदास काहीच बोलला नाही. ब्रह्मदेवाने दहा अश्वमेध यज्ञ केले आणि शेवटी हार मानून काशी येथेच राहू लागला.

ब्रह्मदेवसुद्धा परत न आलेला पाहून शंकराने भूतगणांना पाठविले. परंतु ते ज्या

कामासाठी आले होते नेमके तेच काम विसरून गेले. त्यांच्यापैकी कपर्दी नांवाच्या एका प्रमुखाने कपर्दीश्वर लिंगाची प्रतिष्ठा केली आणि तेथेच राहू लागला.

शंकराला मंदर पर्वतावर काशीला काय होत आहे, याचे वर्तमानच कळेनासे झाले. योगिनी सूर्य, ब्रह्मदेव आपले स्मरण देखील कसे काय कोणालाही राहिले नाही? भूतगण तेथेच कायमची वस्ती करून राहू लागले की काय? शंकराला फार काळजी वाटू लागली. तेव्हां त्याने गणपतीला बोलावून त्याला सांगायचे ते सर्व नीट समजावून सांगून काशीला पाठविले.

विघ्नेश्वर गणपती काशीला गेला आणि त्याने तेथे निरनिराळ्या प्रकारे उपद्रव सुरू केला. ढुंढीभट्ट नांव धारण करून तो काशी नगरवासियांना भविष्य सांगीत हिंडू लागला. काशी नगरावर फार मोठे संकट येणार अशी अफवा नगरभर पसरली. नंतर गणपती दिवोदासाच्या राजवाड्यात गेला. दिवोदासने त्याला आपल्या राजपुरोहितात एक प्रमुख स्थान दिले.

रानाने एक दिवशी ढुंढी भट्टाला बोलावून विचारले–"काशी नगरीत हे जे उपद्रव होऊ लागले आहेत त्याचे कारण काय?"

"महाराज, मला वाटते की आपण काही काळ काशी सोडून बाहेर कोठेतरी जाऊन राहणे श्रेयस्कर होईल. नंतर अठरा दिवसांनी उत्तरेकडून एक ब्राह्मण येईल व तो आपल्याला आपल्या हिताहिताचा उपदेश करील." ढुंढीभट्ट म्हणाला.

त्यानंतर शंकराने विष्णूला काशी नगरीत पाठविले. विष्णु बुद्धरूप घेऊन काशीला आला आणि काशीच्या नागरिकां- [illegible] करू लागला. अशा तऱ्हेने काशीवासियांची बुद्धि भ्रष्ट झाली. त्यानंतर तो ब्राह्मण रूप घेऊन दिवोदासला जाऊन भेटला आणि त्याला आशीर्वाद दिला. दिवोदासने त्याला विचारले–"हे ब्रह्मर्षी! देव मला व माझ्या प्रजेला नानाप्रकारे त्रास देत आहेत. आतां वृद्धापकाळ आला आहे. मला मोक्ष प्राप्तीचा मार्ग सांगा!"

"हे राजन्! काशी नगरीत लिंग प्रतिष्ठा कर. तुला सदेह कैलासवास लाभेल." विष्णू म्हणाला.

त्याप्रमाणे दिवोदासने आपला मुलगा समरंजय याला आपला वारस नेमून त्याचा राज्याभिषेक केला. नंतर एक मोठे देऊळ बांधून त्यात लिंग प्रतिष्ठा केली. त्याच्यासाठी कैलास लोकांतून विमान आले त्यांत बसून कैलास लोकी निघून गेला. सर्व देव पुन्हां काशीला येऊन राहू लागले. शंकर नंदीवर बसून पुन्हां काशीला आला आणि त्याच्या मनाला शांती प्राप्त झाली.

१३१. "ट्रेवी फाउंटेन"

हे निर्मळ झऱ्याचे सरोवर रोम नगरात आहे. रोम नगर सोडून जाणारे यात्रिक यात एक नाणे टाकले तर परत या सरोवरावर येतात असा एक विश्वास आहे. या सरोवरात बुडी मारून नाणी जमविणाऱ्या मुलांना हा विश्वास फार फायद्याचा होतो. पाण्याच्या तळाला दगडावर जे खोदकाम केलेले आहे त्यात वरुणदेव आपल्या रथात बसून उडत चालला आहे असे चित्रित केले आहे.

